

8. დემოკრატია

უკანასკნელი ცვლილების თარიღი: 10.12.2022

1. ისტორიული მიმოხილვა

(ა). დემოკრატიის სათავეებთან¹

ძვ. წ. V ს-ის I ნახევარში ბერძენთა და რომაელთა პოლიტიკურმა იდეებმა და ინსტიტუტებმა მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადეს. რამდენიმე ქალაქ-სახელმწიფოში, რომლებიც მანამდე არადემოკრატიული მმართველობის (არისტოკრატია, ოლიგარქია, მონარქია, ტირანია) ქვეშ იყვნენ, ჩამოყალიბდა პოლიტიკური მმართველობის ისეთი სისტემა, სადაც თავისუფალ, ზრდასრულ მამაკაცთა საგრძნობი ნაწილი მოქალაქედ იწოდებოდა და უფლება ჰქონდა, **უშუალო მონაწილეობა მიეღო მმართველობაში**. ამ გამოცდილებიდან და მასთან დაკავშირებული იდეებიდან გაჩნდა **ახალი პოლიტიკური სისტემის იდეა, რომლის თანახმად, დამოუკიდებელ ხალხს არა მხოლოდ თვითმმართველობის უფლება აქვს, არამედ ყველა იმ აუცილებელ რესურსსა და ინსტიტუტს ფლობს, რაც ამისთვისაა საჭირო**. ეს იდეა დღესაც თანამედროვე დემოკრატიული იდეების ბირთვს ქმნის და გავლენას ახდენს დემოკრატიულ ინსტიტუტებსა და პრაქტიკებზე.

თანამედროვე დემოკრატიული ინსტიტუტები საკმაოდ განსხვავდება ანტიკური საბერძნეთის პოლიტიკური ინსტიტუტებისგან. თუმცა, თანამედროვე დემოკრატიულ იდეებზე დიდი გავლენა მოახდინეს ძველი ბერძენების (განსაკუთრებით, ათენელთა) შეხედულებებმა. ის გარემოება, რომ ბერძნული იდეები უფრო გავლენიანი აღმოჩნდა, ვიდრე მათი პოლიტიკური ინსტიტუტები, ირონიულია, რადგან ის, რაც ჩვენ ვიცით მათი იდეების შესახებ, ჩვენთვის ცნობილია არა იმდენად დემოკრატიის მხარდამჭერთა სიტყვებიდან ან ნაშრომებიდან (რომლებიც მხოლოდ ფრაგმენტების სახითაა შემორჩენილი), არამედ მათი კრიტიკოსების მეშვეობით. მათ შორის არიან როგორც „რბილი“ კრიტიკოსები (მაგალითად, არისტოტელე, რომელსაც არ მოსწონდა ის ძალაუფლება, რასაც, მისი აზრით, აუცილებლად ხელთ იგდებდნენ ღარიბები დემოკრატიის განვრცობის შედეგად), ასევე, დემოკრატიის რადიკალური კრიტიკოსებიც (ასეთი იყო პლატონი. იგი გამოხატავდა დემოკრატიას, რადგან მას არაკომპეტენტურ პირთა მმართველობად მიიჩნევდა. დემოკრატიის ნაცვლად პლატონი მხარს უჭერდა საუკეთესოთა, რჩეულთა მმართველობის იდეას).

დემოკრატიის ბერძნული გაგების თანახმად, პოლიტიკური საქმიანობა მოქალაქისთვის ბუნებრივი სოციალური აქტიურობა იყო, რომელიც მკვეთრად არ ემიჯნებოდა მის დანარჩენ ცხოვრებას. ხელისუფლება და სახელმწიფო (ანუ პოლისი) მოქალაქისთვის განცალკევებულ და უცხო ობიექტებად არ აღიქმებოდა. პოლიტიკური ცხოვრება ადამიანის ცხოვრების განუყოფელ ნაწილად იყო მიჩნეული. ღირებულებები ერთ მთლიანობას ქმნიან: ბედნიერება უკავშირდება სიქველეს, სიქველე – სამართლიანობას, ხოლო სამართლიანობა – ბედნიერებას.

¹ შდრ. R. A. Dahl, *Democracy and Its Critics*, New Haven / London: Yale University Press, 1989, გვ. 13 და შმდ.

თუმცა, დემოკრატიის ამ გაგებასთან დაკავშირებით ორი რამ უნდა ითქვას: 1. დემოკრატიის ეს გაგება, როგორც **იდეალური ხედვა**, არ უნდა ავურიოთ ბერძნული პოლიტიკური ცხოვრების სინამდვილესთან (როგორც ეს ზოგჯერ ხდება ხოლმე). ბერძენი მხედართმთავრის **პერიკლეს** (დაახლ. ძვ. წ. 495-422 წწ.) მიერ ომში დაღუპული მეომრების დაკრძალვაზე წარმოთქმული სიტყვა იდეალიზებულ პორტრეტს გვიხატავს; 2. ჩვენ სათანადოდ ვერ შევაფასებთ დემოკრატიის ბერძნული გაგების მნიშვნელობას თანამედროვე სამყაროსთვის, თუკი არ გავიაზრებთ, თუ როგორი **რადიკალური განსხვავებაა** ამ ხედვასა და იმ დემოკრატიულ იდეებსა და პრაქტიკებს შორის, რომლებიც XVIII საუკუნის შემდეგ განვითარდა.

ბერძნული ხედვის თანახმად, დემოკრატიულ წესრიგში შესაძლებელია შემდეგი ელემენტები გამოვყოთ:

1. **მოქალაქეები უნდა თანხმდებოდნენ იმის შესახებ, თუ რა წარმოადგენს საყოველთაო კეთილდღეობის იდეას.** აღნიშნული იდეა არ უნდა მოდიოდეს მკვეთრ წინააღმდეგობაში მათ პირად მიზნებსა და შეხედულებებთან;

2. აქედან გამომდინარეობს, რომ **მოქალაქეებს საკმაოდ ერთგვაროვანი მასასიათებლები უნდა ჰქონდეთ, რაც ამცირებს პოლიტიკური კონფლიქტის წარმოქმნის შესაძლებლობას.** მაგალითად, ამ ხედვის თანახმად, პოლისი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ იქნება კარგი, თუკი მისი მოქალაქეების ქონება საკმაოდ არათანაბრადაა განაწილებული, ან თუკი მოქალაქეები განსხვავებულ რელიგიურ ჯგუფებს მიეკუთვნებიან, განსხვავებულ ენებზე საუბრობენ ან განსხვავებული განათლება აქვთ.

3. **მოქალაქეთა რაოდენობა ძალიან ბევრი არ უნდა იყოს.** ეს საჭიროა იმისთვის, რათა თავიდან იქნეს აცილებული მრავალფეროვნება, რაც შესაძლოა, კონფლიქტების გამომწვევი წყარო გახდეს. გარდა ამისა, ეს საჭირო იყო იმისთვის, რათა მოქალაქეებს შეეძლებოდათ თავშეყრა და ქალაქის ერთობლივი მართვა.

4. **მოქალაქეები უნდა იკრიბებოდნენ და უშუალოდ წყვეტდნენ პოლიტიკურ საკითხებს.** ამ შეხედულებას იმდენად ღრმად ჰქონდა ფესვები გადგმული, რომ ბერძნებისთვის რთული იყო წარმომადგენლობითი ხელისუფლების იდეის გააზრება, ხოლო კიდევ უფრო რთული – მისი მიჩნევა პირდაპირი დემოკრატიის ლეგიტიმურ ალტერნატივად. დროდადრო ქალაქ-სახელმწიფოები ქმნიდნენ გაერთიანებებს, თუმცა ამას შედეგად არ მოჰყოლია წარმომადგენლობითი ხელისუფლების მქონე ფედერალური სისტემების განვითარება. ეს ალბათ, იმ გარემოებითაც იყო განპირობებული, რომ წარმომადგენლობითობის იდეა კონკურენციას ვერ უწევდა უშუალო მმართველობის სასურველობის იდეას.

5. თუმცა, მოქალაქეთა მონაწილეობა არ შემოიფარგლებოდა თავყრილობაზე დასწრებით. ის, ასევე, გულისხმობდა **ქალაქის მართვაში აქტიურ მონაწილეობასაც.** ათენში ათასზე მეტი(!) საჯარო თანამდებობა არსებობდა და მხოლოდ რამდენიმე მათგანი იყო არჩევითი, დანარჩენ თანამდებობებს მოქალაქეები წილისყრით იკავებდნენ. თითქმის ყველა ეს თანამდებობა ერთწლიანი ვადით განისაზღვრებოდა და მათი დაკავება მოქალაქეს თავის ცხოვრებაში მხოლოდ ერთხელ შეეძლო. თვით ათენშიც კი, სადაც „დემოსი“, ანუ მოქალაქეთა რაოდენობა, სხვა ბერძნულ ქალაქებთან შედარებით, უფრო დიდი იყო, თითქმის ყოველ მოქალაქეს მოუწევდა ამა თუ იმ თანამდებობის დაკავება ერთი წლით, ხოლო მათი საგრძნობი ნაწილი საკმაოდ მნიშვნელოვანი **ხუთასთა საბჭოს** წევრი ხდებოდა. აღნიშნული საბჭო თავყრილობისთვის განსახილველ საკითხებს ადგენდა.

6. დაბოლოს, **ქალაქ-სახელმწიფო სრულად ავტონომიური უნდა ყოფილიყო** (იდეალურ შემთხვევაში მაინც). გაერთიანებები და კავშირები ზოგჯერ საჭირო იყო

(ომების დროს), თუმცა მათ პოლისის დაკნინების საშუალება არ ეძლეოდათ. პოლისის თავყრილობა უზენაეს მმართველ ორგანოდ რჩებოდა. არსებითად, აქედან გამომდინარეობდა, რომ თითოეული პოლისი თვითკმარი უნდა ყოფილიყო არა მხოლოდ პოლიტიკურად, არამედ, ეკონომიკურ და სამხედრო ქრილშიც.

ფილიპ ფონ ფლექსი, „პერიკლეს სიტყვა დაცემულ გმირთა დაკრძალვაზე“, 1852 წ.

(ბ). განსხვავება ანტიკურ დემოკრატიასა და თანამედროვე დემოკრატიას შორის

თითოეული ეს მოთხოვნა მკვეთრ წინააღმდეგობაშია ნებისმიერ თანამედროვე დემოკრატიასთან, რომელიც ეროვნულ სახელმწიფოს წარმოადგენს და არა ქალაქ-სახელმწიფოს. თანამედროვე სახელმწიფო, ანტიკური ბერძნული სტანდარტების მიხედვით, უზარმაზარი სახელმწიფოა. მოქალაქეები გაცილებით მრავალფეროვანნი არიან ეთნიკურ, რელიგიურ და სხვა ქრილში, ვიდრე ეს ძველ ბერძნებს მიაჩნდათ სასურველად. ეს მრავალფეროვნება ნაკლებად შეესაბამება იდეალური ბერძნული პოლისის ჰარმონიულ ერთგვაროვნებას. თანამედროვე დემოკრატიული სახელმწიფოსთვის კონფლიქტი უფროა დამახასიათებელი, ვიდრე ჰარმონიული თანაარსებობა. გარდა ამისა, მოქალაქენი საკმაოდ ბევრნი არიან იმისთვის, რათა შეიკრიბონ. პირდაპირი დემოკრატია ნაცვლად, წარმომადგენლობითი ხელისუფლება არსებობს არა მხოლოდ სახელმწიფო, არამედ რეგიონალურ და მუნიციპალურ დონეებზეც კი. მოქალაქეების დიდ ნაწილს ადმინისტრაციული თანამდებობები არ უკავია. ამ პოზიციებს ის ადამიანები იკავებენ, რომლებიც თავიანთ კარიერას საჯარო მმართველობის სფეროში წარმართავენ. დაბოლოს, ყველა დემოკრატიულ სახელმწიფოში ხელისუფლების ისეთი მცირე ერთეულები, რომლებშიც შესაძლებელია განხორციელდეს ბერძნულ იდეალში მოაზრებული ჩართულობის მსგავსი რამ, ავტონომიას კი არ ფლობენ, არამედ ცენტრალურ ხელისუფლებას ექვემდებარებიან. უფრო მეტიც, მოქალაქეებს ამ ორგანოების მეშვეობით მხოლოდ საკითხთა ვიწრო წრის გადაწყვეტა შეუძლიათ. ამ გადასაწყვეტ საკითხთა ფარგლებს კი რეგიონალური ან ცენტრალური ხელისუფლება

ადგენს. ქვემოთ კიდევ მივუთითებთ რამდენიმე განსხვავებას რომლებიც საკმაოდ მნიშვნელოვანია:

1. თანამედროვე დემოკრატიული პერსპექტივიდან ბერძნული დემოკრატიის ერთ-ერთ უმთავრეს შეზღუდვას წარმოადგენდა ის გარემოება, **რომ მოქალაქეობა უფრო მეტად ემყარებოდა გამორიცხვას, ვიდრე ჩართულობას** (ამისგან განსხვავებით, თანამედროვე დემოკრატიები ჩართულობაზე ამახვილებენ ყურადღებას). რა თქმა უნდა, ბერძნული დემოკრატია ჩართულობის უფრო მაღალი ხარისხით გამოირჩეოდა, ვიდრე სხვა მისი თანამედროვე რეჟიმები (მაგალითად, სპარსეთის იმპერია). თუმცა, ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ მოქალაქედ ყველა არ ითვლებოდა: თავყრილობებზე დასწრება და საჯარო სამსახური ეკრძალებოდათ არა მხოლოდ მონებს (რაც მოსალოდნელი იყო), არამედ ხანგრძლივად მაცხოვრებელ უცხოელებს (ე. წ. „მეტიკებს“) და ასევე, ქალებსაც. ძვ. წ. 451 წლიდან ათენში მოქმედებდა კანონი, რომლის თანახმად მოქალაქე შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ის მამაკაცი, რომლის ორივე მშობელი ათენის მოქალაქე იყო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ მეტიკი და მისი შთამომავლობა ვერ გახდებოდა ათენის მოქალაქე, მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი მათგანი თაობების განმავლობაში ცხოვრობდა ათენში და მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს ქალაქის ინტელექტუალურ თუ ეკონომიკურ ცხოვრებას. თუმცა, მათ მოქალაქის მრავალი ვალდებულება ეკისრებოდათ, გარკვეული უფლებებიც გააჩნდათ და ზოგჯერ საკმაოდ მდიდრებიც კი იყვნენ.

მეტიკებისგან განსხვავებით, მონების მდგომარეობა კიდევ უფრო მძიმე იყო. მათ არ ჰქონდათ ისეთი სამართლებრივი გარანტიები, როგორც უცხოელებს და ისინი არა ადამიანებად, არამედ მეპატრონის ქონებად ითვლებოდნენ. გათავისუფლების შემთხვევაში მონა მეტიკი ხდებოდა და არა მოქალაქე.

თუმცა, ბერძნული დემოკრატია მხოლოდ შიდა გამორიცხვას როდი ემყარებოდა. ის გარეშე მიმართებითაც გამომრიცხავი იყო. დემოკრატია, როგორც ასეთი, არ არსებობდა **ბერძნებს შორის**. ის არსებობდა **მხოლოდ მოცემული პოლისის წევრებს შორის**. ეს შეხედულება იმდენად ძლიერი იყო, რომ ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოების უფრო დიდ ერთობად შეკავშირების ყოველი ჩანაფიქრი წარუმატებლობისთვის იყო განწირული.

2. **ბერძნები არ აღიარებდნენ თავისუფლებისა და თანასწორობის საყოველთაო უფლებას და, ზოგადად, ადამიანთა უფლებებს**. თავისუფლება უკავშირდებოდა რაღაცის წევრად ყოფნას, მიკუთვნებულობას, ოღონდ არა ადამიანად ყოფნას, ადამიანთა მოდგმასთან მიკუთვნებულობას, არამედ **კონკრეტული პოლისის** წევრად ყოფნას. თავისუფლების ბერძნული ცნება მათ საკუთარ პოლისს არ სცდებოდა. მოცემული პოლისის წევრების თავისუფლება კი **არ გულისხმობდა** ამ პოლისის ყველა დანარჩენი წევრის (ქალების, უცხოელების, მონების) სამოქალაქო თავისუფლებას ან სხვა საზოგადოებების წევრების პოლიტიკურ თავისუფლებას. დემოკრატიულ პოლისში თავისუფლება ნიშნავდა არა განუყოფელი უფლებების ფლობას, არამედ კანონის უზენაესობას და გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში ჩართულობას.

3. პირველი ორი შეზღუდულობის გამო **ბერძნული დემოკრატია ვერ სცდებოდა მცირემასშტაბიანი სისტემის ფარგლებს**. მართალია, მცირე მასშტაბი მოქალაქეთა ჩართულობისთვის ხელსაყრელ გარემოს ქმნიდა, თუმცა, ფართომასშტაბიანი პოლიტიკური სისტემისთვის დამახასიათებელი ბევრი უპირატესობა გამოუყენებელი რჩებოდა. ძველ ბერძნებს არ გააჩნდათ დემოკრატიული ინსტრუმენტები, რომლებიც მათ საშუალებას მისცემდა, განევრცოთ კანონის უზენაესობა თავიანთი პოლისის მიღმა. ხმელეთსა და ზღვაზე სამხედრო განაფულობის მიუხედავად, რაც მათ მრავალრიცხოვანი სპარსელების წინააღმდეგ თავდაცვის საშუალებას აძლევდა, ძველი

ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოები მხოლოდ დროებით ახერხებდნენ შეკავშირებასა და გაერთიანებას და ეს კავშირები საკმაოდ არამყარ და მყიფე იყო. საბოლოოდ, ბერძნები გაერთიანდნენ არა საკუთარი ძალისხმევის შედეგად, არამედ მათი დამპყრობლების, მაკედონელებისა და რომაელების სამხედრო ლაშქრობების შედეგად, რომლებმაც საბერძნეთი თავიანთი სახელმწიფოს შემადგენელ ერთ-ერთ რეგიონად აქციეს.

ძირითადი განსხვავებები ანტიკურ და თანამედროვე დემოკრატიებს შორის

<p>ანტიკური დემოკრატია</p>	<p>პირდაპირი დემოკრატია (ყველა მოქალაქე უშუალოდ მონაწილეობს პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში)</p>	<p>ქალაქი-სახელმწიფო, ანუ პოლისი (მცირე ტერიტორია და შედარებით მცირერიცხოვანი მოსახლეობა)</p>	<p>საყოველთაო (უნივერსალური) პრინციპები – ყველა ადამიანის თანასწორობა, ინდივიდუალური უფლებები და ა.შ. – არაა აღიარებული. არსებობს მონობა. ქალები არ ითვლებიან მოქალაქეებად.</p>
<p>თანამედროვე დემოკრატია</p>	<p>წარმომადგენლობითი დემოკრატია (მოქალაქეები ირჩევენ წარმომადგენლებს საკუთარი პოლიტიკური ნების განსახორციელებლად)</p>	<p>ეროვნული სახელმწიფო (გაცილებით დიდი ტერიტორია და მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა)</p>	<p>აღიარებულია საყოველთაო (უნივერსალური) პრინციპები: ყველა ადამიანის თანასწორობა, ინდივიდუალური უფლებები, სქესთა თანაბარუფლებიანობა და ა.შ. დაგმოთილია მონობა.</p>

ასე რომ, განსხვავებები ანტიკურ და თანამედროვე დემოკრატიათა შორის იმდენად დიდია, რომ თუკი წარმოვიდგინებთ პერიკლეს, რომელიც ჩვენს ეპოქაში აღმოჩნდებოდა, ალბათ, იმის დაშვება მოგვიწევს, რომ მისთვის ჩვენი დემოკრატია სულაც არ იქნებოდა დემოკრატია. მიუხედავად იმისა, რომ დღესდღეობით ჩვენ რადიკალურად განსხვავებულ სამყაროში ვცხოვრობთ, რომელშიც სრულიად სხვა პრობლემები, შესაძლებლობები და შეზღუდვები არსებობს, ბერძნული დემოკრატია მემკვიდრეობას უკვალოდ არ ჩაუვლია. ჩვენ შეგვიძლია გამოვყოთ გარკვეული საფუძველმდებარე იდეები, რომლებიც პირველად ანტიკურ საბერძნეთში გაჩაღდა, მაგრამ რომლებსაც დღემდე არ დაუკარგავთ გავლენა და აქტუალურობა: კერძოდ, ისევე როგორც ბერძნულ დემოკრატიაში, თანამედროვე დემოკრატიაშიც აღიარებულია, რომ პოლიტიკური მმართველობის პროცესში **ბევრი** ადამიანი უნდა იყოს ჩართული. ის ადამიანები, რომლებიც ამ პროცესებში არიან ჩართულნი, ანუ **მოქალაქეები, ერთმანეთის თანასწორებად ითვლებიან** და

არამოქალაქებთან შედარებით გარკვეული პრივილეგიებით სარგებლობენ. დაბოლოს, გადაწყვეტილებების მიღების დროს მოქმედებს **უმრავლესობის პრინციპი**. თუმცა, ქვემოთ ვნახავთ, რომ უმრავლესობის პრინციპის გარდა თანამედროვე დემოკრატიებს სხვა მნიშვნელოვანი მახასიათებლებიც აქვთ.

(გ). რესპუბლიკანიზმი, წარმომადგენლობითობა და თანასწორობის ლოგიკა²

დემოკრატიის განვითარებაზე ანტიკური საბერძნეთის მემკვიდრეობის განსაკუთრებული ზეგავლენის მიუხედავად, თანამედროვე დემოკრატიულ იდეებსა და ინსტიტუტებზე ბევრმა სხვა ფაქტორმაც მოახდინა გავლენა. ამერიკელი პოლიტიკური თეორეტიკოსის **რობერტ დალის (1915-2014 წწ.)** მიხედვით, მათგან სამი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. ესენია: 1. რესპუბლიკური ტრადიცია, 2. წარმომადგენლობითი ხელისუფლებისა და 3. პოლიტიკური თანასწორობის ლოგიკის განვითარება.

1. რესპუბლიკანურ ტრადიციაში რობერტ დალი მოიაზრებს სააზროვნო ტრადიციას, ნაკლებად სისტემატურს და ერთიანს, რომელიც ანტიკური საბერძნეთის დემოკრატიული იდეებიდან და პრაქტიკებიდან კი არ იღებს სათავეს, არამედ ბერძნული დემოკრატიის ყველაზე გამორჩეული კრიტიკოსის – არისტოტელეს – სახელს უკავშირდება.³ უფრო მეტიც, თავისი იდეალების განსახიერებად რესპუბლიკანიზმი ათენს კი არ მიიჩნევს, არამედ მის მოწინააღმდეგეს – სპარტას, უფრო მეტად კი – რომსა და ვენეციას. ამრიგად, რესპუბლიკური ტრადიცია ემყარება არისტოტელეს; ასევე, მასზე გავლენა მოახდინა ანტიკური რომის რესპუბლიკისა და შუა საუკუნეების ვენეციის რესპუბლიკის მრავალსაუკუნოვანმა გამოცდილებამ. გვიანდელი რენესანსის პერიოდში ეს ტრადიცია სხვადასხვანაირად იქნა ინტერპრეტირებული **ფრანჩესკო ვეჩიარდინისა (1483-1540 წწ.)** და **ნიკოლო მაკიაველის (1469-1527 წწ.)** მიერ, ხოლო XVII-XVIII საუკუნეებში მან ხელახალი რეინტერპრეტაცია განიცადა ინგლისსა და ამერიკაში.

მიუხედავად იმისა, რომ რესპუბლიკური ტრადიცია განსხვავდებოდა ბერძნული დემოკრატიული აზროვნებისგან და გარკვეულ ასპექტებში უპირისპირდებოდა კიდევ მას, რესპუბლიკანიზმი იზიარებდა ანტიკურ დემოკრატიული ტრადიციის რამდენიმე დებულებას: ადამიანი, თავისი ბუნებით, სოციალურ-პოლიტიკური ცხოველია; საკუთარი შესაძლებლობების რეალიზაციისთვის ადამიანებმა ერთად უნდა იცხოვრონ პოლიტიკურ ასოციაციებში; კარგი ადამიანი, ასევე, კარგი მოქალაქეც უნდა იყოს, ხოლო კარგი სახელმწიფო კარგი მოქალაქეების გაერთიანებას წარმოადგენს; კარგი მოქალაქე ფლობს სამოქალაქო სიქველეს, ხოლო სახელმწიფო ხელს უწყობს თავის მოქალაქეთა ბედნიერებას.

ბერძენი დემოკრატების მსგავსად რესპუბლიკელებიც მიიჩნევდნენ, რომ საუკეთესო სახელმწიფოში ადამიანები, არსებითად, თანასწორნი არიან (მაგალითად, კანონის წინაშე) და რომ მოქალაქეებს შორის არ უნდა იყოს ბატონისა და მსახურის მიმართება. **რესპუბლიკანური დოქტრინის თანახმად, ვერც ერთი პოლიტიკური სისტემა ვერ იქნება ლეგიტიმური, სასურველი ან კარგი, თუკი ის გამორიცხავს ხალხს თავისი მმართველობიდან.**

² შდრ. R. A. Dahl, *Democracy and Its Critics*, გვ. 24-28.

³ თუმცა, მე-14-ე გვერდზე დალი არისტოტელეს დემოკრატიის „რბილ“ მოწინააღმდეგეს უწოდებს, ხოლო პლატონს „აშკარა“ მტრად მოიხსენებს. ასევე, მე-2-ე გვერდზე იგი პლატონს დემოკრატიისადმი ფუნდამენტურად დაპირისპირებულ მოაზროვნეთა რიცხვს მიაკუთვნებს. – გიორგი თავაძე.

ამ მსგავსებების მიუხედავად, რესპუბლიკანიზმი უფრო მეტი იყო, ვიდრე ბერძნული დემოკრატიის იდეალებისა და პრაქტიკების უბრალო გამეორება. გარკვეულ საკვანძო საკითხებში რესპუბლიკანიზმი, არისტოტელეს მსგავსად, დემოკრატიისგან განსხვავებულ ალტერნატივას უჭერდა მხარს. ერთი მხრივ, რესპუბლიკანიზმი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სამოქალაქო სიქველეს, თუმცა, ის, ასევე, თანაბარ ყურადღებას აქცევდა სიქველის სიმყიფესა და არამდგრადობას. **რესპუბლიკური ტრადიცია ხაზს უსვამს, რომ არსებობს ხალხისა და მისი წინამძღოლების დაკნინების, გადაგვარების საფრთხე.** სამოქალაქო სიქველე შესაძლოა ისე დაკნინდეს, რომ თვით რესპუბლიკის არსებობას შეუქმნას საფრთხე (გაიხსენეთ, რა ბედი ეწია რომის რესპუბლიკას, რომელიც რესპუბლიკიდან იმპერიად გადაიქცა). **რესპუბლიკური პერსპექტივის თანახმად, სამოქალაქო სიქველისთვის ყველაზე დიდ საფრთხეს ჯგუფთაშორისი დაპირისპირება და პოლიტიკური კონფლიქტები წარმოადგენს.** ისინი კი აუცილებლობით წარმოიშევა, რადგან „ხალხი“ არაა ერთნაირი ინტერესების მქონე ერთგვაროვანი მასა. როგორც წესი, მასში გამოიყოფა არისტოკრატიული ან ოლიგარქიული ელემენტი („ცოტა“) და დემოკრატიული ანუ სახალხო კომპონენტი („ბევრი“). თითოეულ ამ კომპონენტს განსხვავებული ინტერესი აქვს. არისტოტელეზე დაყრდნობით შეგვიძლია მესამე კომპონენტის გამოყოფაც: ესაა მონარქიული ელემენტი, ლიდერი, რომელიც საკუთარი პოზიციის, სტატუსისა და ძალაუფლების გაძლიერებას ესწრაფვის. შესაბამისად, **რესპუბლიკელების ამოცანას წარმოადგენს ისეთი კონსტიტუციის შექმნა, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ასახავს და რალაცნაირად აწონასწორებს ერთის, ცოტას და ბევრის ინტერესებს.** ამას ის ახორციელებს შერეული ხელისუფლების ჩამოყალიბებით (მონარქიის, არისტოკრატიისა და დემოკრატიის ნაზავი), რომელიც საყოველთაო კეთილდღეობას ისახავს მიზნად.

ყველაზე აშკარა კონსტიტუციური ნიმუში, რა თქმა უნდა, **რომის რესპუბლიკა** იყო, რომლის პოლიტიკური სისტემა მოიცავდა კონსულების, სენატის და ხალხის ტრიბუნების ინსტიტუტებს. რომის რესპუბლიკა, ასევე, სამოქალაქო სიქველის დაკნინებისა და გადაგვარების თვალსაჩინო ნიმუშიც იყო. სამოქალაქო კონფლიქტების გაღრმავებამ და რესპუბლიკის იმპერიად გარდაქმნამ აჩვენა, რომ თვით დიადი და ძლევამოსილი რესპუბლიკაც კი შეიძლება განადგურდეს.

ლუციუს კორნელიუს სულა (ძვ. წ. 138-79 წწ.) პირველი ადამიანი იყო, ვინც რომის რესპუბლიკაში სამოქალაქო ომის დროს (ძვ. წ. 88-82 წწ.) გამარჯვება მოიპოვა და დიქტატორი გახდა. ფოტოზე: სულას მარმარილოს ბიუსტი ვატიკანის მუზეუმში (რომი)

XVIII ს-ში რომის მოდელს ახალი ნიმუში დაემატა: **ბრიტანეთის კონსტიტუცია**, რომელიც, ზოგიერთი რესპუბლიკელი თეორეტიკოსის (მათგან ყველაზე უფრო აღსანიშნავია **შარლ დე მონტესკიე** – 1689-1755 წწ.) მიხედვით, ძალზე დახვეწილად აბალანსებდა მონარქის, ლორდთა და თემთა პალატის ინტერესებს და ხელისუფლების სრულყოფილად განონასწორებელი სისტემის ნიმუშს წარმოადგენდა.

XVIII ს-ში ინგლისსა და ამერიკაში მომხდარი მოვლენების შედეგად რესპუბლიკანიზმში წარმოიშვა ახალი მიმართულება – **რადიკალური, ანუ დემოკრატიული რესპუბლიკანიზმი**, რომელიც გარკვეულ ასპექტებში უპირისპირდებოდა ძველ რესპუბლიკურ ტრადიციას. ამ ძველ ტრადიციას შესაძლოა არისტოკრატიული რესპუბლიკანიზმი ვუნოდოთ. რაც შეეხება ახალ ტრადიციას, ის უფრო მეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა დემოკრატიულ კომპონენტს რესპუბლიკის კონსტიტუციაში. არისტოკრატიული ანუ კონსერვატორული რესპუბლიკანიზმის მიმართულებას შეგვიძლია მივაკუთვნოთ არისტოტელე, გვიჩარდინი, ჯონ ადამსი, ხოლო დემოკრატიულ მიმართულებას – მაკიაველი, XVII ს-ს ვიგების პარტია და თომას ჯეფერსონი.

არისტოკრატიული რესპუბლიკანიზმის თანახმად, **არისტოკრატია ხალხისგან განსხვავებულ ფენას წარმოადგენს სიმდიდრის, აღზრის, განათლების და სხვა თვისებების გამო**. ხალხი („ბევრი“) მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ხელისუფლებაში, თუმცა, იმის გამო, რომ მათი ნდობა ნაკლებად შეიძლება და ისინი საფრთხეს წარმოადგენენ, მათი როლი შეზღუდული უნდა იყოს. არისტოკრატიული რესპუბლიკანელებისთვის ყველაზე რთულ კონსტიტუციურ პრობლემას წარმოადგენს ისეთი სტრუქტურის შექმნა, რომელიც სათანადოდ შეაკავებს „ბევრის“ იმპულსებს. ხალხის ნამდვილი ფუნქცია მართვა კი არაა, როგორც ეს ათენში ხდებოდა, არამედ უნარიანი წინამძღოლების არჩევა, რომლებიც სახელმწიფოს მართვას შეძლებენ. ეს ლიდერები მართვისას გაითვალისწინებენ როგორც ხალხის („ბევრის“), ასევე, არისტოკრატის („ცოტა“) ინტერესებსაც, რადგან საერთო კეთილდღეობა, არისტოკრატიული რესპუბლიკანიზმის თანახმად, ამ ორი ინტერესის დაბალანსებას გულისხმობს.

ამისგან განსხვავებით, XVIII ს-ში წარმოქმნილი **დემოკრატიული რესპუბლიკანიზმი უარყოფდა არისტოკრატias, როგორც ცალკე ფენას და მის პრივილეგიებს**. საზოგადოების ყველაზე საშიშ ელემენტს „ბევრი“ კი არ წარმოადგენს, არამედ „ცოტა“; საშიშია არა ხალხი, არამედ არისტოკრატიული და ოლიგარქიული ელემენტები. საერთო კეთილდღეობა არ გულისხმობს ხალხისა და უმცირესობის ინტერესების დაბალანსებას. საერთო კეთილდღეობა სხვა არაფერია, თუ არა ხალხის კეთილდღეობა. შესაბამისად, კონსტიტუციურ ამოცანას წარმოადგენს ისეთი სისტემის ჩამოყალიბება, რომელიც რალაცნაირად გადალახავს და აღკვეთს უმცირესობის ან დესპოტისა და მისი მიმდევრების აღზევების გარდაუვალ ტენდენციას.

როგორც არისტოკრატიული, ასევე, დემოკრატიული რესპუბლიკანიზმის წარმომადგენლები მიიჩნევენ, რომ ძალაუფლების კონცენტრაცია საშიშია და რომ ეს თავიდან უნდა იქნეს აცილებული, თუმცა, ამ პრობლემის მათეული გადაჭრის გზები განსხვავებულია. არისტოკრატიული ანუ კონსერვატორი რესპუბლიკელები ყურადღებას ამახვილებენ შერეულ ხელისუფლებაზე, რომელიც აბალანსებს ერთის, ცოტას და ბევრის ინტერესებს. ინსტიტუციურად ეს აისახება მონარქის, არისტოკრატიული ზედა პალატის და ქვედა თემთა პალატის ინსტიტუტებში. რაც შეეხება დემოკრატიულ რესპუბლიკელებს, მათთვის საეჭვო და მიუღებელია განსხვავებული ინტერესების ასახვა განსხვავებულ ინსტიტუტებში.

შერეული ხელისუფლების ძველი თეორიის სირთულეები განსაკუთრებით თვალნათლივ წარმოჩნდა XVIII ს-ის ამერიკაში. მემკვიდრეობითი არისტოკრატის

არარსებობის შემთხვევაში ვინ უნდა ყოფილიყო ღირსეული „ცოტა“? შესაძლოა, ისინი ე.წ. „ბუნებრივ არისტოკრატის“ აყალიბებენ (ეს იდეა მისაღები იყო თვით დემოკრატი რესპუბლიკელის – ჯეფერსონისთვის), თუმცა ასეთ შემთხვევაში როგორ უნდა დავადგინოთ, თუ ვინ განეკუთვნება ამ „ბუნებრივ არისტოკრატის“? ამერიკული კონსტიტუციის შემქმნელებმა 1787 წელს დაადგინეს, რომ ეს პრობლემა პრაქტიკულად გადაუჭრელია. შესაბამისად, მათი აზრით, დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, „ცოტას“ ინტერესები მათ განსაკუთრებული ზედა პალატის მოთხოვნის უფლებას არ აძლევს. ამიტომაც მათ შერეული ხელისუფლების ძველი იდეა ახალი იდეით ჩაანაცვლეს, რომელიც მონტესკიეს მეშვეობით ცნობილი გახდა. ეს **ახალი იდეა გულისხმობდა ხელისუფლების კონსტიტუციურ და ინსტიტუციურ დანაწილებას სამ ძირითად შტოდ: საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო შტოებად.** რესპუბლიკური თეორიის აქსიომად იქცა დებულება, რომლის თანახმად ამ სამი ძალაუფლების კონცენტრაცია ერთ ცენტრში ტირანიას წარმოქმნიდა და რომ ამის გამო საჭირო იყო მათი განცალკევება და მათთვის ურთიერთკონტროლის მექანიზმების შემოღება (იხ. მონტესკიე, „კანონთა სული“, ნიგნი XI, თავი VI; „ფედერალისტური წერილები“, წერილი № 47). მართალია, დაპირისპირებულ ინტერესთა დაბალანსების იდეა არ გამქრალა (ის, მაგალითად, ცენტრალურ მომენტს ქმნიდა ჯეიმს მედისონის ნააზრევში), თუმცა **კონსტიტუციურ ამოცანად მიჩნეულ იქნა ხელისუფლების სამ ძირითად შტოს შორის მართებული ბალანსის დაცვა.**

ანტიკური დემოკრატიული ტრადიციის მსგავსად, რესპუბლიკურ ტრადიციასაც ჰქონდა თავისი გადაუჭრელი პრობლემები. მათგან რამდენიმე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია:

1. თუკი ადრე საზოგადოებებში გამოიყოფოდა ერთის, უმცირესობის (არისტოკრატის) და უმრავლესობის (უბრალო ხალხის) ინტერესები, თანამედროვე საზოგადოებებზე უკვე ამას ვერ ვიტყვით. ინტერესთა ძველი რესპუბლიკური ცნება თანამედროვე კონტექსტისთვის რელევანტური არაა. როგორ უნდა გავიაზროთ „ინტერესები“ თანამედროვე რთულ საზოგადოებებში? როგორ შეიძლება ინტერესთა პოლიტიკური წარმოდგენა ან მათი „დაბალანსება“?

2. როგორ უნდა გაუმკლავდეს რესპუბლიკა იმ კონფლიქტებს, რომლებიც განსხვავებულ ინტერესთა შეჯახების შედეგად წარმოიქმნება?

3. თუკი რესპუბლიკური ხელისუფლება მოქალაქეთა სიქველზეა დამოკიდებული, ხოლო სიქველე მოქალაქეთა მხრიდან საერთო კეთილდღეობაზე ზრუნვას გულისხმობს, მაშინ როგორაა შესაძლებელი რესპუბლიკის არსებობა დიდ და მრავალფეროვან საზოგადოებებში? ორთოდოქსული რესპუბლიკური პასუხი მარტივი იყო: რესპუბლიკა მხოლოდ მცირე სახელმწიფოებში შეიძლება არსებობდეს (მონტესკიე, „კანონთა სული“, ნიგნი VIII, თავი XVI). მაგრამ, თუკი ასე იყო, მაშინ რესპუბლიკური ტრადიცია შეუფერებელი იყო იმ დიდი ამოცანისთვის, რომელიც დემოკრატმა რესპუბლიკელებმა დაისახეს მიზნად და რომელიც დიდი ეროვნული სახელმწიფოების დემოკრატიზაციას გულისხმობდა.

4. შესაძლებელი იყო თუ არა რესპუბლიკური თეორიის – და, ზოგადად, დემოკრატიული იდეების – მიყენება ეროვნული სახელმწიფოსთვის? დემოკრატიული რესპუბლიკანიზმის იდეის ფართომასშტაბიანი საზოგადოებებისთვის დაკავშირება არსებით გარდაქმნებს მოითხოვდა. XVIII ს-ში დემოკრატმა რესპუბლიკელებმა აღმოაჩინეს, რომ სახელმწიფოს მასშტაბის პრობლემაზე პასუხის გაცემა შესაძლებელი იყო იმ ინსტიტუტების მეშვეობით, რომლებიც ადრე დემოკრატიულ თუ რესპუბლიკურ

თეორიაში მცირე როლს ასრულებდნენ: იგულისხმება წარმომადგენლობითი ხელისუფლების ინსტიტუტები.

2. წარმომადგენლობითი ხელისუფლება. როგორც აღვნიშნეთ, ძველი ბერძნები უარყოფდნენ ფართომასშტაბიანი პოლიტიკური სისტემის სასურველობას. მათ არასოდეს შეუქმნიათ წარმომადგენლობითი ხელისუფლების მყარი სისტემა. ეს არც რომაელებს გაუკეთებიათ, მიუხედავად იმისა, რომ რესპუბლიკის ტერიტორია და მოქალაქეთა რაოდენობა განუხრელად იზრდებოდა. რაც არ უნდა შორს ყოფილიყო რომისგან მოქალაქე, მისთვის ერთადერთ დემოკრატიულ ინსტიტუტს ისევ და ისევ რომში არსებული თავყრილობები წარმოადგენდა. ასე რომ, ანტიკური საბერძნეთიდან XVII ს-მდე ისეთი საკანონმდებლო ორგანოს იდეა, რომელიც მთელი ხალხისგან კი არ შედგებოდა, არამედ ხალხის მიერ არჩეული წარმომადგენლებისგან იქნებოდა დაკომპლექტებული, არსებითად, დემოკრატიული თუ რესპუბლიკური ხელისუფლების თეორიისა და პრაქტიკის მიღმა იყო.

ამ მხრივ მნიშვნელოვანი ცვლილება მოხდა XVII ს-ში, ინგლისის სამოქალაქო ომის დროს. პურიტანები⁴ მონარქიის სანაცვლოდ რესპუბლიკური ალტერნატივის დამკვიდრებას ესწრაფოდნენ და ამ პროცესში მათ დემოკრატიული/რესპუბლიკური თეორიისა და პრაქტიკის მთელი რიგი მნიშვნელოვანი საკითხები გადასინჯეს. ე.წ. „გამთანაბრებლებმა“ (*Levellers*), რომლებიც საარჩევნო ხმის უფლების განვრცობისა და ფართო ელექტორატის წინაშე ანგარიშვალდებული ხელისუფლების ჩამოყალიბებისთვის იბრძოდნენ, ნიადაგი შეუმზადეს წარმომადგენლობითობის პრინციპის დამკვიდრებას, რომელსაც ისინი ლეგიტიმურად და სულაც, აუცილებლად მიიჩნევდნენ. თუმცა, დემოკრატიის თეორიასა და პრაქტიკაში წარმომადგენლობითობის პრინციპის დამკვიდრებას კიდევ ერთ საუკუნეზე მეტი დრო დასჭირდა. თვით ჯონ ლოკსაც (1632-1704 წწ.) კი ბევრი არაფერი ჰქონდა სათქმელი წარმომადგენლობითობის პრინციპის შესახებ. ხოლო ჟან-ჟაკ რუსო (1712-1778 წწ.) თავის „საზოგადოებრივ ხელშეკრულებაში“ (1762 წ.) იმასაც კი ამტკიცებდა, რომ წარმომადგენლობითობა დაუშვებელი იყო! (ნიგნი III, თავი XV).

სინამდვილეში, წარმომადგენლობითობის პრინციპი დემოკრატებს არ შეუქმნიათ. ის შუა საუკუნეებში ჩამოყალიბდა როგორც მონარქიული და არისტოკრატიული ხელისუფლების ინსტიტუტი. ის დასაბამს იღებს მონარქების (ან თავადების) მიერ მოწვეული ყრილობებიდან, რომელთა მიზანი იყო მნიშვნელოვანი სახელმწიფოებრივი საკითხების (შემოსავლები, ომები, სამეფო ტახტის მემკვიდრეობა და სხვ.) გადაჭრა. სხდომაზე მოწვეულნი განსხვავებულ წოდებებს წარმოადგენდნენ და როგორც წესი, ერთი წოდების წარმომადგენლები ცალკე იკრიბებოდნენ.

XVIII ს-ის მოაზროვნეებმა შეამჩნიეს ის, რაც უფრო ადრე „გამთანაბრებლებმა“ აღმოაჩინეს: **ხალხის მმართველობის დემოკრატიული იდეის წარმომადგენლობითობის არადემოკრატიულ პრინციპთან შეკავშირების შედეგად დემოკრატია სრულიად ახალი ფორმისა და განზომილების მიღება შეეძლო.** „კანონთა სულში“⁵ (1748 წ.) მონტესკიე ხოტბას ასხამდა ინგლისის სახელმწიფო წყობას და წერდა, რომ რადგან დიდ სახელმწიფოში ხალხისთვის შეუძლებელი იყო შეხვედრა და კანონების ასეთი ფორმით მიღება, მათ უნდა აირჩიონ წარმომადგენლები იმის გასაკეთებლად, რის გაკეთებასაც

⁴ პურიტანიზმი – რელიგიურ-რეფორმისტული მიმართულება XVI-XVII ს-ის ინგლისში, რომლის წარმომადგენლებიც ცდილობდნენ ანგლიკანური ეკლესიის განმენდას (ინგლისურად – purify, აქედან მომდინარეობს მიმართულების სახელი) კათოლიკური ეკლესიის ელემენტებისგან.

⁵ არსებულ ქართულ თარგმანში გვხვდება „კანონთა გონი“.

თვითონ ვერ ახერხებენ. მართალია, ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ „საზოგადოებრივ ხელშეკრულებაში“ რუსომ უარყო წარმომადგენლობითობის პრინციპი, თუმცა ეს უარყოფა წინააღმდეგობაში მოდიოდა თავად მის ადრეულ და გვიანდელ ნაშრომებთან, სადაც იგი წარმომადგენლობითობის პრინციპის კანონიერებას აღიარებდა. მონტესკიესა და რუსოს მომდევნო თაობებში წარმომადგენლობითობის პრინციპი დემოკრატიებისა და რესპუბლიკელების მიერ ერთხმად იქნა მიღებული, როგორც იმ პრობლემის გადაჭრა, რომელიც დემოკრატიული სახელმწიფოს მცირე მასშტაბებს უკავშირდებოდა. წარმომადგენლობითობის პრინციპმა დემოკრატიის თეორიას საშუალება მისცა, თავისი ფოკუსი გადაეტანა მცირე ზომის (და უკვე არარსებული!) ქალაქ-სახელმწიფოებიდან თანამედროვე ეპოქის ეროვნულ სახელმწიფოებზე. 1820 წელს ჯეიმს მილმა (1773-1836 წწ.) წარმომადგენლობითობის სისტემას „თანამედროვე ეპოქის დიადი აღმოჩენა“ უწოდა. ხოლო მისმა შვილმა ჯონ სტიუარტ მილმა (1806-1873 წწ.) თავის ნაშრომში „განაზრებები წარმომადგენლობითი ხელისუფლების შესახებ“ (1861 წ.) ასე შეაჯამა თანამედროვე ხედვა: „ერთადერთი ხელისუფლება, რომელსაც შეუძლია, სრულად დააკმაყოფილოს სოციალური სახელმწიფოს ყველა საჭიროება, არის ის, რომელშიც მთელი ხალხი მონაწილეობს. მაგრამ რადგან მცირე ქალაქზე უფრო დიდ საზოგადოებაში ყველას არ შეუძლია მონაწილეობის მიღება საჯარო საქმეებში (მათ მხოლოდ ძალიან მცირე ნაწილს თუ არ ჩავთვლით), ამიტომ სრულყოფილი ხელისუფლების იდეალური ტიპი წარმომადგენლობითი უნდა იყოს“ (თავი III).

წარმომადგენლობითობის პრინციპთან დემოკრატიული თეორიისა და პრაქტიკის დაკავშირებას მნიშვნელოვანი შედეგები მოჰყვა. ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ის, რომ სახალხო მმართველობა უკვე აღარ იყო შეზღუდული მცირე ზომის სახელმწიფოებით. შესაძლებელი იყო მისი უსასრულოდ განვრცობა და მასში ადამიანთა ფართო მასების ჩართვა. ამრიგად, დემოკრატიის იდეა, რომელიც ქალაქ-სახელმწიფოების გაქრობასთან ერთად შესაძლოა, წარსულის კუთვნილება გამხდარიყო, ეროვნული სახელმწიფოების თანამედროვე სამყაროსთვის რელევანტური გახდა. ეროვნული სახელმწიფოს უფრო ფართო მასშტაბების ფარგლებში შესაძლებელი იყო ინდივიდუალური უფლებების, თავისუფლების და ავტონომიის ცნებების განვითარება. გარდა ამისა, ის მნიშვნელოვანი პრობლემები, რომლებიც ვერასოდეს გადაიჭრებოდა ქალაქ-სახელმწიფოს ვიწრო საზღვრებს შიგნით, შესაძლოა, უფრო ეფექტურად გადაჭრილიყო ისეთი ხელისუფლების მიერ, რომელიც გაცილებით უფრო დიდ ტერიტორიაზე ადგენდა კანონებსა და რეგულაციებს.

თუმცა, **წარმომადგენლობითობის დემოკრატიასთან დაკავშირებამ ახალი პრობლემები წარმოშვა.** სახალხო კრება, რომელიც დემოკრატიის ანტიკურ კონცეფციაში ცენტრალურ როლს ასრულებდა, ჩანაცვლდა სრულიად ახალი და საკმაოდ რთული პოლიტიკური ინსტიტუტების ერთობლიობით, რომელთა გააზრებასაც ჩვენ მხოლოდ ახლა ვინწყებთ. წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ამ ინსტიტუტებმა იმგვარად დააშორეს ხელისუფლება ხალხს, რომ ზოგიერთი კრიტიკოსის მსგავსად, შესაძლოა, ეჭვი შევიტანოთ იმაში, იმსახურებდა თუ არა ახალი სისტემა დემოკრატიის სახელს. გარდა ამისა, თუკი ძველი კონცეფციის თანახმად, ჯგუფთაშორისი დაპირისპირება და კონფლიქტი დამლუპველად მიიჩნეოდა, ახალ თეორიაში პოლიტიკური კონფლიქტი დემოკრატიული წესრიგის ნორმალურ, გარდაუვალ (თვით სასურველ) ელემენტადაც კი გამოცხადდა. შესაბამისად, რთული შესანარჩუნებელი, სულაც, შეუძლებელი აღმოჩნდა ანტიკური რწმენა, რომლის თანახმად მოქალაქეებს კერძო ინტერესებზე უფრო მეტად საერთო კეთილდღეობაზე უნდა ეზრუნათ, რადგან „საერთო კეთილდღეობა“ ინდივიდუალურ და ჯგუფურ ინტერესებად დანაწევრდა. ამრიგად, წარმოიქმნა

დაპირისპირება, ერთი მხრივ, წარმომადგენლობითი დემოკრატიის თეორიასა და პრაქტიკას და, მეორე მხრივ, დემოკრატიული/რესპუბლიკური ხელისუფლების ადრეულ თეორიებს შორის. აღნიშნული დაპირისპირება დღესაც არსებობს.

3. პოლიტიკური თანასწორობის ლოგიკა. თანამედროვე დემოკრატიული ხელისუფლებები არ შეუქმნიათ ფილოსოფოსებს ან ისტორიკოსებს, რომლებიც ანტიკური საბერძნეთის დემოკრატიულ იდეებს, რესპუბლიკურ ტრადიციას ან წარმომადგენლობითობის პრინციპს განიხილავდნენ. როგორც არ უნდა ყოფილიყო ამ იდეების გავლენა და როგორი რთული ურთიერთმიმართება არ უნდა ყოფილიყო იდეებსა და მოქმედებებს შორის, ჩვენთვის ცნობილია, რომ დემოკრატიული თეორიები თავისით არ ხორციელდება.

თუმცა, ნათელია, რომ **ამა თუ იმ საზოგადოებაში დემოკრატიული ხელისუფლების წარმოქმნა და მისი შენარჩუნება გარკვეულ რწმენებზეა დამოკიდებული.** თუკი მოცემული ჯგუფის წევრები მიიჩნევენ, რომ ყოველ მათგანს თანაბარი უფლება აქვს, მონაწილეობა მიიღოს ჯგუფური გადაწყვეტილების პროცესში, მაშინ დიდია იმის ალბათობა, რომ ეს ჯგუფი გადაწყვეტილებების მიღებისას ამა თუ იმ სახის დემოკრატიულ პროცესს გამოიყენებს. ჩვენ ვერ ვისაუბრებთ იმის შესახებ, თუ როგორ წარმოიქმნება ასეთი რწმენა ჯგუფის წევრებს შორის. თუმცა, ზოგიერთ ადგილზე დროის გარკვეულ მომენტში ჩნდება სამი ფაქტორი, რომლებიც ხელს უწყობენ დემოკრატიული პროცესის მიმართ რწმენის გაღვივებას: 1. გარკვეული ინდივიდები უნდა აყალიბებდნენ მკაფიოდ განსაზღვრულ ჯგუფს მოცემული საზოგადოების ფარგლებში; 2. აღნიშნული ჯგუფი შედარებით დამოუკიდებელი უნდა იყოს გადაწყვეტილებების მიღების დროს; 3. ჯგუფის წევრები უნდა მიიჩნევენ, რომ მათ თანაბრად შეუძლიათ მმართველობის პროცესში მონაწილეობის მიღება. ისინი, ასევე, უნდა მიიჩნევენ, რომ არც ერთ მათგანს, ცალკე მყოფს, ან მათ შორის არსებულ უმცირესობას არა აქვს უფლება, ერთპიროვნულად მართოს ჯგუფის დანარჩენი წევრები. ამისგან განსხვავებით, ისინი უნდა თვლიდნენ, რომ **ჯგუფის ყველა წევრი თანაბრად უფლებამოსილია ჯგუფის მმართველობის პროცესში მიიღოს მონაწილეობა.**

ამ იდეას რობერტ დალი **თანასწორობის ძლიერ პრინციპს** უწოდებს. თუკი ჯგუფის წევრები მიიჩნევენ, რომ თანასწორობის ძლიერი პრინციპი მართებულია, მაშინ ისინი, სავარაუდოდ, ამ პრინციპიდან გამომდინარე სხვა დებულებებსაც გაიზიარებენ. ეს დებულებები ეხება მმართველობის სახეს, რომელიც, ბუნებრივია, ამ პრინციპთან თავსებადი უნდა იყოს.

აღსანიშნავია, რომ ძლიერი პრინციპის მსგავსი რწმენა და დემოკრატიული პროცესის ჩანასახები ისტორიულად გვხვდება ისეთ ხალხებთან, რომლებიც საერთოდ არ იცნობდნენ ბერძნულ დემოკრატიას, რესპუბლიკურ ტრადიციას ან წარმომადგენლობითობის პრინციპს. დემოკრატიის ჩანასახოვანი ფორმები ძალიან ბევრ ტომობრივ ორგანიზაციაში დასავლურ იდეებთან ნაცნობობის გარეშე განვითარდა. სულაც, ძვ. წ. 500 წლისთვის, როდესაც საბერძნეთში დემოკრატიული გარდაქმნები ხდებოდა, ბერძნებისთვის უცხო იყო რაიმე მსგავსი პრეცედენტი, რომელსაც ისინი ნიმუშად დაისახავდნენ. იმავე პერიოდში, რომში, ბერძნული გავლენისგან დამოუკიდებლად, იწყებოდა გადასვლა მეფობიდან არისტოკრატიულ რესპუბლიკაზე. მოგვიანებით, რომის რესპუბლიკაში დემოკრატიზაციის პროცესის განვითარება, დიდწილად, განპირობებული იყო იმ გარემოებით, რომ დაბალი ფენის (პლებეების) წევრებმა და მათმა ხელმძღვანელებმა განაცხადეს, რომ მათაც ჰქონდათ მმართველობაში მონაწილეობის მიღების უფლება და ამის მოსაპოვებლად შესაბამისი ნაბიჯებიც გადადგეს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მათ განაცხადეს, რომ

თანასწორობის ძლიერი პრინციპი მიესადაგებოდა როგორც მაღალ ფენას (პატრიციებს), ასევე, პლებეებსაც. ვიკინგთა სასამართლო-საკანონმდებლო თავყრილობა („თინგი“), რომელსაც თავისუფალი ადამიანები ესწრებოდნენ, გარეშე გავლენებისგან დამოუკიდებლად ჩამოყალიბდა. მათთვის უცნობი იყო ანტიკური დემოკრატია ან რაიმე სახის პოლიტიკური ფილოსოფია. თუმცა ამ ადამიანებს სწამდათ, რომ მათ თანაბრად შეეძლოთ მმართველობაში მონაწილეობის მიღება. მოგვიანებით ამ რწმენის გავრცელებას ხელი შეუწყო ქრისტიანულმა რელიგიამ. 1646 წელს „გამათანაბრებელი“ რიჩარდ ოვერტონი წერდა: „დაბადებით ყველა ადამიანი თანასწორია. [...] ღმერთმა ბუნების მეშვეობით მოგვავლინა ამ სამყაროში და შინაგანი თავისუფლება და ღირსება გვბოძა...“ სწორედ ეს და სხვა მსგავსი იდეები შეიტანეს პურიტანებმა ახალ სამყაროში, როდესაც ინგლისი დატოვეს და ამერიკის კონტინენტს მიაშურეს.

ეს და სხვა ისტორიული გამოცდილებები თანასწორობის ძლიერი პრინციპის შესახებ შემდეგ რამეს ამჟღავნებს: არ არის აუცილებელი, რომ ძლიერი პრინციპი ფართოდ გამოიყენებოდეს და მასში ბევრი ადამიანი მოიაზრებოდეს. უფრო მეტიც, უფრო ხშირად ძლიერი პრინციპი სხვების გამოსარიცხად გამოიყენებოდა. როგორც ვნახეთ, ათენის მამაკაცი მოქალაქეები არ თვლიდნენ, რომ ძლიერი პრინციპი ათენის მაცხოვრებელთა უმრავლესობას (ქალები, მეტიკები, მონები) მიეყენებოდა. ასევე, ვენეციის რეპუბლიკაში არისტოკრატები ძლიერ პრინციპს მხოლოდ საკუთარ ფენასთან მიმართებით იყენებდნენ, რაც ვენეციის მოსახლეობის ძალზე მცირე ნაწილს შეადგენდა.

ამრიგად, როდესაც ადამიანთა ჯგუფი ან გაერთიანება მიიჩნევს, რომ ძლიერი პრინციპი მათ ჯგუფს/გაერთიანებას მიეყენება, მაშინ ისინი, დიდი ალბათობით, მეტ-ნაკლებად დემოკრატიულ პროცესებს დანერგავენ **ერთმანეთთან მიმართებაში**. ასეთ შემთხვევაში წარმოქმნილი დემოკრატია დემოკრატიული იქნება ამ ჯგუფთან მიმართებაში, თუმცა ის, შესაძლოა, არ იყოს დემოკრატიული დანარჩენი პირების მიმართ, რომლებსაც ამ ჯგუფის მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები შეეხება (განვიხილოთ ისევ ათენის მაგალითი: ათენის დემოკრატია დემოკრატიული იყო ათენის მოქალაქეებისთვის, თუმცა ის არ იყო დემოკრატიული იმ ადამიანებისთვის, რომლებიც მოქალაქეებად არ ითვლებოდნენ).

აქ კი კვლავ ვაწყდებით იმ პრობლემას, რომელიც დამაჯერებლად არ ყოფილა გადაჭრილი დემოკრატიის არც ერთ ზემოთ აღნიშნულ წყაროში. იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი „ხალხში“ უნდა შედიოდეს ყველა ის ადამიანი, რომელიც აკმაყოფილებს გარკვეულ პირობებს, რათა კოლექტიური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში იყოს ჩართული, ხოლო „ხალხმა“ კოლექტიური გადაწყვეტილებები დემოკრატიული პროცესის მეშვეობით უნდა მიიღოს, თავს მაინც იჩენს შემდეგი შეკითხვა: ვინ აკმაყოფილებს ამ პირობებს და ვინ უნდა შედიოდეს „ხალხში“? დემოკრატიის გამართლების თანამედროვე მცდელობები ამ შეკითხვაზე დამაკმაყოფილებელ პასუხს ვერ გვაძლევენ. სწორედ ამიტომ, აღნიშნულ შეკითხვას რობერტ დალი დემოკრატიული თეორიის ერთ-ერთ უპირველეს ამოცანად მიიჩნევს.

2. დემოკრატია დღეს.⁶

სიტყვა „დემოკრატია“ ხალხის მმართველობას ნიშნავს. თანამედროვე პოლიტიკაში დემოკრატია საყოველთაოდ აღიარებული ცნებაა. მიუხედავად ამისა, დემოკრატიის იდეალი, ისევე როგორც ამ იდეალის საფუძველმდებარე თეორიული შეხედულებები და მისი განხორციელების პრაქტიკული საშუალებები მკვლევრებს შორის ინტენსიური დებატების საგანია. ამერიკელი პოლიტიკური ფილოსოფოსის **ემი გუტმენის** (დაიბ. 1949 წ.) აზრით, დემოკრატია ზოგჯერ: ა). **ვინროდაა** გააზრებული და ის უბრალოდ უმრავლესობის მმართველობას უიგივდება, ზოგჯერ კი მას ბ). **ფართოდ** მოიაზრებენ და მასში გულისხმობენ ყოველივე იმას, რაც ადამიანისთვის კარგია. თუმცა, დემოკრატიის, როგორც სოციალური იდეალის გასაგებად არც ერთი ეს პოზიცია არ გამოდგება. უმრავლესობის მიერ გადანყვეტილების მიღება (დემოკრატიის ვინროდ გააზრება), შესაძლოა, დემოკრატიული მმართველობის ერთ-ერთი საშუალება იყოს, მაგრამ ის ვერ იქნება **ერთადერთი** დემოკრატიული სტანდარტი. დემოკრატიის იდეალში, როგორც ხალხის მიერ მმართველობაში, ასევე, სხვა სტანდარტებიც მოიაზრება: ის, თუ **ვინ მართავს; რა პროცედურების** მეშვეობით მართავს; **რა საკითხების** შესახებ მიიღება გადანყვეტილებები და **რა საზღვრების** ფარგლებში; **რა სახის დისკუსიები** უძღვის წინ გადანყვეტილებების მიღებას და ა.შ.

ემი გუტმენი (დაიბ. 1949 წ.) 2004 წლიდან 2022 წლამდე პენსილვანიის უნივერსიტეტის პრეზიდენტი იყო. უნივერსიტეტის ისტორიაში იგი ამ თანამდებობაზე ყველაზე დიდი ხნის განმავლობაში იმყოფებოდა. 2022 წელს იგი დაინიშნა აშშ-ს ელჩად გერმანიაში.

დემოკრატიის ფართო გაგება, რომლის თანახმად, დემოკრატია უიგივდება ყოველივე იმას, რაც ადამიანისთვის კარგია, არ ითვალისწინებს მთელ რიგ მნიშვნელოვან პრობლემებს: მაგალითად, უნდა მიეცეს თუ არა ნება ადამიანებს, მიიღონ

⁶ შდრ. A. Gutmann, "Democracy", in: R. S. Appleby, "Democracy", in: R. E. Goodin, P. Pettit, T. Pogge (eds.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, 2nd edition, vol. 2, Blackwell Publishing, 2007, გვ. 521-531; Robert B. Talisse, "Democracy", in: *The Routledge Companion to Social and Political Philosophy*, edited by Gerald Gaus and Fred D'Agostino, New York and London: Routledge, 2013, გვ. 608-617.

გადანყვეტილება რთული საკითხების შესახებ მაშინაც კი, თუკი ისინი არ ფლობენ შესაბამის კვალიფიციურ (ექსპერტულ) ცოდნას (მაგალითად, უნდა აშენდეს თუ არა ჰიდროელექტროსადგური, რომელიც დიდ ტერიტორიას დატბორავს და პოტენციურად საფრთხეს შეუქმნის ხეობის მაცხოვრებლებს, მაგრამ, რომელიც, მისი აშენების მომხრეთა მიხედვით, ქვეყნის ენერგოდამოუკიდებლობის გარანტია იქნება); ან შესაძლებელია თუ არა მცირე ჯგუფის თავისუფლების შეზღუდვა იმისთვის, რათა უმრავლესობამ შეძლოს გარკვეული პოლიტიკის განხორციელება. ბ). რაც არ უნდა მომცველი იყოს დემოკრატიული იდეალი, ასეთი პოლიტიკური გადაწყვეტილებების შემთხვევაში ის ვერ შეძლებს ყველა ადამიანის ერთნაირად დაკმაყოფილებას.

რისი მიღწევა სურს დემოკრატია? ამ შეკითხვაზე არსებობს განსხვავებული პასუხები, რომლებიც დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა ტიპის დემოკრატია შესახებ ვსაუბრობთ.⁷ მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია გამოვყოთ დემოკრატიული მმართველობისთვის დამახასიათებელი რამდენიმე ზოგადი თვისება.

1. ყველა ტიპის დემოკრატია აერთიანებს საფუძველმდებარე დაშვებას, რომლის თანახმად, საზოგადოებაში ერთად მცხოვრები ადამიანები საჭიროებენ პროცესს, რომლის მეშვეობითაც ისინი შეძლებენ დამავალდებულებელი გადაწყვეტილებების მიღებას, რომლებშიც საზოგადოების ყველა წევრის ინტერესი იქნება გათვალისწინებული. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ა). დემოკრატია გულისხმობს ისეთ პოლიტიკურ წყობას, რომლის დროსაც ადამიანები ჩართულები იქნებიან გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში; ბ). მიღებული გადაწყვეტილებები ერთი კონკრეტული ჯგუფის ინტერესს კი არ უნდა გამოხატავდნენ, არამედ მთელი საზოგადოების საკეთილდღეოდ უნდა იქნენ მიღებული და გ). მიღებული გადაწყვეტილებების მიღება ყველასთვის სავალდებულო უნდა იყოს.

2. ადამიანებმა ყველაზე კარგად იციან საკუთარი ინტერესების შესახებ და რომ ამ ინტერესების დასაცავად საჭიროა, რომ ინდივიდები მოქალაქეობის თანაბარ უფლებებს ფლობდნენ.

3. დემოკრატების თანახმად, ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების მინიმიზების საუკეთესო საშუალება მისი თანაბრად განაწილებაა.

4. კიდევ ერთი საფუძველმდებარე დემოკრატიული დებულების თანახმად, სახალხო მმართველობა გამოხატავს და განამტკიცებს ინდივიდების ავტონომიას, ანუ ინდივიდების უნარსა და სურვილს, რაციონალური (გონივრული) განსჯის საფუძველზე წარმართონ საკუთარი ცხოვრება (გაიხსენეთ თავისუფლების პოზიტიური გაგება ლიბერალიზმში).

5. დემოკრატია ბევრი თეორეტიკოსი, ასევე, ამტკიცებს, რომ დემოკრატია საკვანძო როლს ასრულებს ადამიანის განვითარებისთვის, რადგან ის ადამიანებს საკუთარ პოლიტიკურ ცხოვრებაზე პასუხისმგებლობის აღებისკენ უბიძგებს.

6. სხვები მიიჩნევენ, რომ დემოკრატია წარმოადგენს სოციალური ხელშეკრულების სამართლიან პირობებს იმ ადამიანებს შორის, რომლებიც ერთ ტერიტორიაზე ცხოვრობენ, მაგრამ რომლებსაც არა აქვთ ერთი და იგივე შეხედულება საყოველთაო სიკეთის შესახებ. ამ გავრცელებული ხელშეკრულებითი წარმოდგენის თანახმად დემოკრატია – ეს არის სამართლიანი მორალური კომპრომისი, თუმცა, ამ კომპრომისის კონკრეტული ასპექტები სხვადასხვა დემოკრატიულ თეორიაში სხვადასხვანაირია.

7. დემოკრატია თეორეტიკოსები თვლიან, რომ იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი დემოკრატია ვერ ახორციელებს თავის მისწრაფებებს, მისი იდეალი უფრო მეტ

⁷ ეს იმას ნიშნავს, რომ არსებობს დემოკრატია განსხვავებული მოდელები, რომლებიც ქვემოთაა განხილული.

შესაძლებლობებს გვთავაზობს, ვიდრე ნებისმიერი არადემოკრატიული ხელისუფლების იდეალი. დემოკრატიის ყველაზე უფრო ძლიერი (და ალბათ, ყველაზე უფრო შთამაგონებელი) გამართლება ცნობილ ინგლისელ პოლიტიკოსს **უინსტონ ჩერჩილს (1874-1965 წწ.)** ეკუთვნის, რომელმაც თქვა, რომ დემოკრატია მმართველობის ყველაზე უარესი ფორმაა, თუმცა ხელისუფლების ნებისმიერი სხვა ფორმა მასზე კიდევ უფრო უარესია.

გუტმენი განიხილავს ექვს მიდგომას დემოკრატიის მიმართ (მინიმალისტური, პოპულისტური, ლიბერალური, ჩართულობითი, სოციალ-დემოკრატიული, დელიბერაციული), რომლებიც განსხვავებულ პასუხებს გვაძლევენ იმის შესახებ, თუ რას წარმოადგენს დემოკრატია. აღსანიშნავია, რომ გუტმენის მიერ შემოთავაზებული დაყოფა „საბოლოო“ დაყოფად არ უნდა მივიღოთ. ამერიკელი პოლიტიკური ფილოსოფოსი რობერტ თალისი (იხ. თემა 2), მაგალითად, სხვაგვარ დაყოფას გვთავაზობს (აგრეგაციული, მინიმალისტური, ჩართულობითი, დელიბერაციული დემოკრატიები). განსხვავებული თეორიული შეხედულებების გამო, შესაძლებელია, რომ სხვადასხვა მოაზროვნეებს დემოკრატიის შესახებ არსებული მიდგომების განსხვავებული კლასიფიკაციები ჰქონდეთ. ეს იმ გარემოებაზე მიუთითებს, რომ მოცემული საკითხი მკვლევრებისთვის აქტუალურია და რომ სამეცნიერო საზოგადოებაში მუდამ მიმდინარეობს დისკუსია ამა თუ იმ საკითხის შესახებ 😊

1. დემოკრატიის შუმპეტერიული (მინიმალისტური) პერსპექტივა. ავსტრიელი ეკონომისტი და სოციოლოგი **იოზეფ შუმპეტერი (1883-1950 წწ.)** მიიჩნევდა, რომ დემოკრატია არის „ინსტიტუციონალური მონყობის ის წესი, რომლის მეშვეობითაც მიიღება პოლიტიკური გადაწყვეტილებები და რომლის ფარგლებშიც ინდივიდები, ამომრჩეველთა ხმების მოსაპოვებლად გამართული კონკურენციის შედეგად, ამ გადაწყვეტილებების მიღებისთვის საჭირო ძალაუფლებას მოიპოვებენ“.⁸ ეს განსაზღვრება აღიარებს დემოკრატიაში პოლიტიკური კონკურენციის ცენტრალურ როლს, თუმცა, ამავე დროს, ის უარყოფს, რომ ამომრჩეველთა ხმების მოსაპოვებლად გამართულ დემოკრატიულ კონკურენციას რაიმე სერიოზული მნიშვნელობა აქვს.

იოზეფ შუმპეტერის სახელს უკავშირდება დემოკრატიის მინიმალისტური მოდელის ჩამოყალიბება. შუმპეტერი, ასევე, ცნობილი ეკონომისტი იყო.

შუმპეტერის მიდგომას **პროცედურული მინიმალიზმი** შეიძლება ვუწოდოთ და ის **დემოკრატიის, როგორც იდეალის, უგულვებელყოფას** გულისხმობს. მინიმალისტური მიდგომის კიდევ ერთი წარმომადგენელი იყო პოლიტიკური მეცნიერი **უილიამ რიკერი (19201-1993 წწ.)**. რიკერის თანახმად, არჩევნების ერთადერთი მიზანი „საჯარო

⁸ შდრ. Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, New York: Harper Books, 1962, გვ. 269.

თანამდებობის პირთა“ შეზღუდვაა. არჩევნები ხალხს საშუალებას აძლევს, გათავისუფლდეს იმ მმართველებისგან, რომლებმაც ხალხის სიმპათია დაკარგეს. რიკერის მიხედვით, დემოკრატია სახალხო მმართველობა კი არაა, არამედ პერიოდული, ზოგჯერ შემთხვევითი და ახირებული „სახალხო ვეტო“.⁹

თუმცა, **გუტმენის აზრით, დემოკრატია უფრო მეტია, ვიდრე უბრალო პოლიტიკური პროცედურა.** დემოკრატიის ღირებულება შეზღუდულია, თუმცა მისი საზღვრები მხოლოდ იმ შემთხვევაში გაიგება, მიიჩნევა გუტმენი, თუკი შუმპეტერისეულ ვიწრო მიდგომას გადავლახავთ. რობერტ თალისი მიიჩნევს, რომ მინიმალისტური მიდგომის მომხრეებისთვის დემოკრატიის თეორია, ძირითადად, დესკრიფციულია და არა ნორმატიული (დესკრიფციულ და ნორმატიულ ახსნებს შორის განსხვავებისთვის იხ. თემა 2). თალისის აზრით, მინიმალისტური მიდგომის მთავარი მიზანია იმის დადგენა, თუ რომელი ინსტიტუტები და სოციალური წესები უწყობს ხელს ყველაზე მეტად სოციალურ სტაბილურობას. მინიმალისტური მიდგომა უგულბებლყოფს ნორმატიულ განზომილებას. თუმცა, არსებობს მთელი რიგი შეკითხვები, რომლებსაც ნორმატიულ განზომილებაში გადავყავართ (მაგალითად: უნდა დავემორჩილოთ თუ არა რასისტულ კანონებს? უნდა გავრისკოთ თუ არა ჩვენი სიცოცხლე უსამართლო ომში, თუკი სამხედრო სამსახურში გაგვინვიეს? რატომ უნდა დავემორჩილოთ კანონებს? და სხვ.). მინიმალიზმის დესკრიფციული ენა ადგილს არ ტოვებს ისეთი პრობლემებისთვის (მაგალითად, სამართლიანობა, თანასწორობა, თავისუფლება), რომელთა განხილვა ნორმატიულ განზომილებას მოითხოვს. შესაბამისად, როგორც გუტმენი, ასევე, თალისი, სკეპტიკურად არიან განწყობილი მინიმალისტური მიდგომის მიმართ.

2. პოპულისტური დემოკრატია. ბევრი თანამედროვე პოლიტიკური თეორეტიკოსი, რომელიც დემოკრატიას, პირველ რიგში, პოლიტიკურ პროცედურად მიიჩნევს, მაინც უარყოფს შუმპეტერის მიდგომას და მხარს უჭერს შეხედულებას, რომლის თანახმად, დემოკრატიული პროცედურები რაღაც განსაკუთრებულად ღირებულს შეიცავენ. ესაა სახალხო მმართველობის უპირატესობა არასახალხო მმართველობასთან შედარებით. პოპულისტურ დემოკრატიას საფუძვლად უდევს იდეა, რომლის თანახმად ადამიანებმა, როგორც თავისუფალმა და თანასწორმა არსებებმა, საკუთარი თავი უნდა მართონ და რომ ისინი არ უნდა ექვემდებარებოდნენ რაიმე გარეშე ძალას ან მცირე ჯგუფს, რომელმაც თვითონ დაადგინა საკუთარი თავი მმართველად.

თუმცა, სახალხო მმართველობის ღირებულების აღიარება არ ნიშნავს იმას, რომ ხალხს, ასე ვთქვათ, ყველაფრის გაკეთება შეუძლია. **დემოკრატიის სახელით თავად სახალხო მმართველობაზე რამდენიმე მნიშვნელოვანი შეზღუდვა უნდა დანესდეს.** კერძოდ, დაუშვებელია, რომ სახალხო მმართველობა თავისი გადაწყვეტილებებით ნეგატიურად შეეხოს შემდეგ პრინციპებს:

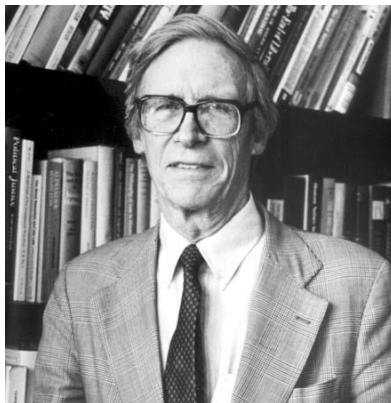
- სიტყვის, პრესისა და გაერთიანებების თავისუფლება, რაც პოლიტიკური თავისუფლებისთვისაა აუცილებელი;
- კანონის უზენაესობა, რომელიც საჯარო მოხელეთა თვითნებობას უპირისპირდება (იგულისხმება, რომ ხალხს არ შეუძლია ისეთი გადაწყვეტილების მიღება, რომელიც კანონის უზენაესობას შეზღუდავს);
- ფორმალური თანასწორობა ხმის მიცემის პროცედურაში, რომელიც საზოგადოების ყველა ზრდასრულ წევრს მოიცავს;

⁹ შდრ. Robert B. Talisse, “Democracy”, in: *The Routledge Companion to Social and Political Philosophy*. Edited by G. Gaus and F. D’Agostino. New York: Routledge, 2013, გვ. 610.

- საზოგადოების ყველა წევრისთვის (მენტალურად დეფექტური და დროებით მაცხოვრებელი პირების გარდა) პოლიტიკური უფლებების მინიჭება.

ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ ეს პრინციპები „ხელშეუხებელია“ არა მხოლოდ პოპულისტური დემოკრატიის ფარგლებში, არამედ დემოკრატიის სხვა ფორმების შემთხვევაშიც, რომლებიც ქვემოთაა განაალიზებული (ლიბერალური დემოკრატია, სოციალ-დემოკრატია და ა.შ.). თუკი სახელმწიფოში ეს პრინციპები სისტემატურად ირღვევა, მაშინ შეიძლება ითქვას, რომ ამ სახელმწიფოში დემოკრატია არც კი არსებობს.

3. ლიბერალური დემოკრატია. პოპულისტური დემოკრატიისგან განსხვავებით, ლიბერალური დემოკრატია უარყოფს, რომ სახალხო მმართველობას გადამწყვეტი ღირებულება აქვს. სახალხო მმართველობის იდეას ლიბერალური დემოკრატები უპირისპირებენ ძირითადი თავისუფლებების ერთობლიობას, რომლებსაც უპირატესობა ენიჭებათ სახალხო მმართველობასთან მიმართებაში. როგორც წესი, ეს ძირითადი თავისუფლებები მოიცავს იმ თავისუფლებებს, რომლებსაც ამერიკელი ფილოსოფოსი **ჯონ როულსი (1921-2002 წწ.)** თავის ნაშრომში „სამართლიანობის თეორია“ (1971 წ.) თავისუფალი და თანასწორი ადამიანების იდეალს მიაკუთვნებს. ესენია: აზრის, სიტყვის, პრესის, გაერთიანებისა და რელიგიის თავისუფლება, საკუთრების ქონის უფლება, ხმის მიცემისა და საჯარო თანამდებობების დაკავების უფლება, კანონის უზენაესობის საფუძველზე მინიჭებული თავისუფლება, რომელიც გამორიცხავს პიროვნების თვითნებურ დაპატიმრებას (როულსის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. თემა 9). ამრიგად, **ლიბერალური დემოკრატიისთვის დამახასიათებელია აღნიშნული ძირითადი თავისუფლებებისთვის უპირატესობის მინიჭება გადამწყვეტილებების მიღების დემოკრატიულ პროცესთან შედარებით და ამის მეშვეობით პოპულისტური დემოკრატიის შეზღუდვა.** ლიბერალური დემოკრატია უფრო მეტ ყურადღებას ამახვილებს სასამართლო კონტროლზე, ძალაუფლების განაწილებაზე, შეზღუდვებსა და ბალანსზე და სახალხო ნების შეზღუდვის სხვა საშუალებებზე. ასეთი პრაქტიკები ფართოდაა გავრცელებული დასავლური ტიპის დემოკრატიებში.

ჯონ როულსი XX საუკუნის ყველაზე გამოჩენილ პოლიტიკურ ფილოსოფოსად ითვლება.

პოპულისტური დემოკრატია და ლიბერალური დემოკრატია მხოლოდ მაშინ უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როდესაც წარმოიშვება კონფლიქტი სახალხო მმართველობასა და იმ ძირითად თავისუფლებებს შორის, რომლებიც დემოკრატიის აუცილებელ წინაპირობას არ წარმოადგენენ. მაგალითად, თუკი ხელისუფლება მიიღებს ინტერნეტში გარკვეულ ვებ-გვერდებზე წვდომის შეზღუდვის გადამწყვეტილებას და ამ

გადანყვეტილების გასამართლებლად სახალხო ნებას დაეყრდნობა, მაშინ, დიდი ალბათობით, ლიბერალური დემოკრატები ამგვარ გადანყვეტილებას გააპროტესტებენ.

როდესაც არსებობს საგრძნობი უთანხმოება, ერთი მხრივ, პირად თავისუფლებასა და, მეორე მხრივ, სხვა საზოგადოებრივ სიკეთეებს შორის, პოპულისტური დემოკრატიის მომხრეები მიიჩნევენ, რომ საზოგადოებისთვის სავალდებულო გადანყვეტილება უმრავლესობამ უნდა მიიღოს და არა უმცირესობამ. ლიბერალურ დემოკრატებს უკვირთ, თუ რატომ ანიჭებენ პოპულისტი დემოკრატები ასეთ დიდ მნიშვნელობას სახალხო მმართველობას მაშინ, როდესაც სინამდვილეში თითოეულ ჩვენგანს ძალიან მცირე შანსი აქვს, რომ გადანყვეტილების მიღების პროცესზე რეალური ზეგავლენა მოახდინოს. რას უფრო აირჩევენ გონიერი ადამიანები: პირადი თავისუფლების უფრო ფართო სფეროს თუ ერთ უბრალო ხმას მრავალ ხმას შორის გადანყვეტილებების მიღების დროს? უმეტეს შემთხვევაში, ადამიანთა მხოლოდ მცირე ნაწილია დაკავებული პოლიტიკური საქმიანობით, ბევრი ადამიანი საერთოდ არჩევენებზეც კი არ დადის. სინამდვილეში, ადამიანთა უმრავლესობისთვის დემოკრატიული გადანყვეტილება წარმოადგენს პირადი თავისუფლების გარკვეულ შეზღუდვას, რომელსაც პირადი სარგებლის მიღება არ მოჰყვება. ეს კი ზრდის არასასიამოვნო წნეხს ინდივიდზე, რომელსაც საკუთარი პირადი თავისუფლების დასაცავად პოლიტიკაში ჩართვა უხდება.

4. მონაწილეობითი (ჩართულობითი) დემოკრატია. ლიბერალური დემოკრატიისგან განსხვავებით, რომელიც პიროვნული თავისუფლების დაცვაზეა ორიენტირებული, მონაწილეობითი დემოკრატია ყურადღებას ამახვილებს პოლიტიკაში ჩართულობაზე. **მონაწილეობითი დემოკრატიის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ პოლიტიკურ ჩართულობას დღეს ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან თანამედროვე დემოკრატიები პოლიტიკური ჩართულობის საკმაოდ შეზღუდულ შესაძლებლობებს სთავაზობენ თავიანთ მოქალაქეებს** (განსაკუთრებით, ძველ ბერძნულ დემოკრატიასთან შედარებით). დემოკრატიულ საზოგადოებებს საკუთარი მოქალაქეებისთვის უფრო მეტი შესაძლებლობები რომ შეეთავაზებინათ თავიანთი პოლიტიკური შეხედულებების გასაფლერებლად, მაშინ მოქალაქეები გამოიყენებდნენ ამ შესაძლებლობებს და ერთობლივად მიიღებდნენ იმ გადანყვეტილებებს, რომელთა მიღებასაც ახლა ისინი საკუთარ წარმომადგენლებს ანდობენ.

მონაწილეობითი დემოკრატიის მხარდამჭერები ხშირად მიუთითებენ ანტიკური ათენის მოქალაქეების უფრო ვრცელ და მრავალფეროვან პოლიტიკურ ცხოვრებაზე, ასევე, ძველ საბერძნეთში ჩაკეტილი პირადი ცხოვრების მიმართ არსებულ უარყოფით დამოკიდებულებაზე. ისინი მიიჩნევენ, რომ **საჭიროა თანამედროვე დემოკრატიული ცხოვრების ისეთი გარდაქმნა, რომ მან მოქალაქეებს პოლიტიკაში უშუალო მონაწილეობის შესაძლებლობები შეუქმნას** (გაშუალებული ჩართულობის ნაცვლად, რომელიც პერიოდული არჩევნების გზით წარმომადგენელთა არჩევას გულისხმობს). თუმცა, მონაწილეობითი დემოკრატიის მომხრეებს მხოლოდ ძველი ბერძნული დემოკრატიის ნოსტალგია როდი ამოძრავებთ. სხვა თანამედროვე დემოკრატიების მსგავსად, ისინიც აკრიტიკებენ კლასიკურ ბერძნულ დემოკრატიას მონობის გამართლებისა და ქალებისა და მშრომელი მოსახლეობის დიდი ნაწილის პოლიტიკიდან გარიყვის გამო. მონაწილეობითი დემოკრატია უკეთ გაიგება როგორც მცდელობა, პასუხი გაეცეს თანამედროვე ვითარებას, როდესაც საყოველთაო აღიარებულია, რომ ბევრი წარმომადგენლობითი დემოკრატია დღეს სერიოზული პრობლემების წინაშე დგას. ეს პრობლემებია: ამომრჩევლების არაადეკვატური ინფორმირებულობა და მათი არასაკმარისი პოლიტიკური განათლება; დაბალი აქტიურობის მაჩვენებლები არჩევნებზე; საჯარო მოხელეთა კორუფცია და დემოკრატიული ანგარიშვალდებულების დარღვევა

მათი მხრიდან და ა.შ. ყველა ეს პრობლემა შესაძლოა აიხსნას ფართომასშტაბიანი წარმომადგენლობითი დემოკრატიების არამონანილებითი ხასიათით.

იმდენად, რამდენადაც ჩვეულებრივი მოქალაქეები შეზღუდულები არიან თავიანთ პოლიტიკურ ინტერესებსა და პოლიტიკური საკითხების გააზრებაში, ლიბერალური დემოკრატიების მიერ ისეთი ინსტიტუციური მექანიზმების ძიება, რომლებიც ხელს შეუშლიან საჯარო მოხელეების მიერ ძალაუფლების ბოროტად გამოყენებას, ასევე, შეზღუდულია. **მონანილებითი დემოკრატიის მომხრეები იმედოვნებენ, რომ პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში მოქალაქეთა უშუალო ჩართვა გაზრდის მათ ინტერესს პოლიტიკის მიმართ და აამაღლებს მათ სამოქალაქო თვითშეგნებას.** მონანილებითი დემოკრატიის თეორეტიკოსები მიიჩნევენ, რომ არჩევანის არსებობის შემთხვევაში, მოქალაქეები პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონანილებობას არჩევენ და არ შემოიფარგლებიან მხოლოდ საკუთარი პირადი ინტერესებით. „საზოგადოებრივ ხელშეკრულებაში“ ფრანგი ფილოსოფოსი **ჟან-ჟაკ რუსო (1712-1778)** გამოხატავდა თავის მოლოდინს, რომ დემოკრატიული საზოგადოების მოქალაქეები სახალხო თავყრილობებს მიანყდებოდნენ (წიგნი III, თავი XV). რუსოსგან განსხვავებით, ჩართულობითი დემოკრატიის თანამედროვე თეორეტიკოსები ნაკლებად ოპტიმისტურები არიან. მაგალითად, ამერიკელი პოლიტიკის თეორეტიკოსი **ბენჯამინ ბარბერი (1939-2017 წწ.)** კმაყოფილდებოდა იმის მოთხოვნით, რომ ტელევიზია უფრო მეტად შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული მოქალაქეთა ინფორმირებულობის გაზრდისთვის ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით.

სკეპტიკურ შეხედულებას, რომლის თანახმად მოქალაქეებისგან ასეთი საქციელი ნაკლებად მოსალოდნელია, მონანილებითი დემოკრატიის მომხრეები შემდეგნაირად პასუხობენ: 1. პოლიტიკური ჩართულობა სრულფასოვანი ადამიანური ცხოვრების ცენტრალური ნაწილია. სათანადო სოციალური პირობების არსებობის შემთხვევაში ეს ყველასთვის ნათელი გახდება; 2. მოქალაქეთა ფართო ჩართულობა დემოკრატიულ პროცესებში აუცილებელია იმისთვის, რათა აღიკვეთოს საჯარო მოხელეების მიერ ძალაუფლების ბოროტად გამოყენება. ამ შეხედულების თანახმად, მონანილებობა/ჩართულობა აუცილებელი საშუალებაა გამართული საზოგადოების ჩამოსაყალიბებლად და ის სრულფასოვანი ცხოვრების არსებით ნაწილს ქმნის.

5. სოციალ-დემოკრატია განავრცობს ლიბერალურ დემოკრატიას იმ სფეროებზე, რომლებსაც ტრადიციული ლიბერალები კერძო სფეროდ მიიჩნევენ და არ უქვემდებარებდნენ დემოკრატიულ პრინციპებს. ეკონომიკის სფერო და ბოლო პერიოდში, ოჯახი, ის სფეროებია, რომელთა დემოკრატიზაციასაც სოციალ-დემოკრატები ესწრაფვიან. ამ მიდგომის ფარგლებში დემოკრატიზაციად ჩართულობის გაზრდა კი არ ითვლება, არამედ ინდივიდებისთვის ტირანიის იმ საფრთხის აცილება, რომელიც თან ახლავს ხოლმე ძალაუფლების კონცენტრაციას.

ეკონომიკის შემთხვევაში საფრთხე უკავშირდება ძალაუფლების არათანაბარ განანილებას, რაც იმაში გამოიხატება, რომ დიდი კორპორაციების მფლობელები და მენეჯერები განსაზღვრავენ როგორც დასაქმებულთა სამუშაო პირობებს, ასევე, მათ შემოსავალსა და საერთო კეთილდღეობას. ზოგიერთი ლიბერალი უპირისპირდება ეკონომიკის გაკონტროლების ნებისმიერ მცდელობას იმ საფუძველზე, რომ მხოლოდ მფლობელებს აქვთ მმართველობის უფლება. თუმცა, ლიბერალი დემოკრატების უმრავლესობა აღიარებს, რომ დაუშვებელია დასაქმებულთა თავისუფლებების შეზღუდვა საკუთრების უფლებაზე მითითებით. საზოგადოების ყველა წევრისთვის ავტონომიის პირობების უზრუნველყოფა მსხვილი ბიზნეს-კომპანიების გარკვეული ხარისხით

დემოკრატიულ კონტროლს მოითხოვს. თუმცა, აქ ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ სახელმწიფოს მხრიდან გადამეტებული კონტროლი სახელმწიფო ტირანიის საფრთხეს შეიცავს, რაც პოტენციურად ნებისმიერი კორპორაციის მიერ განხორციელებულ ტირანიაზე უფრო უარესია. ასეთი სახის არგუმენტები სოციალ-დემოკრატებს უბიძგებენ, უფრო ზუსტად განსაზღვრონ საკუთრებასთან დაკავშირებული უფლებები და მოვალეობები (რა სახის უფლებებს ფლობენ ფირმებში მომუშავე ინდივიდები; რა უფლებები აქვთ საჯარო მოხელეებს ფირმებთან მიმართებაში და რა უფლებები აქვთ ფირმების მფლობელებსა და მენეჯერებს სახელმწიფოსთან მიმართებაში).

ოჯახთან მიმართებაში სოციალ-დემოკრატები ესწრაფვიან ოჯახური ძალადობისა და ოჯახში გენდერული უთანასწორობის აღმოფხვრას. თუმცა, ისინი, ასევე, უფრო ხიან სახელმწიფოს შეჭრას ოჯახურ სფეროში.

6. სათათბირო/დელიბერაციული დემოკრატია (deliberative democracy). სათათბირო დემოკრატია პოპულისტური და ლიბერალური დემოკრატიების იდეალების სინთეზს ახდენს. პირადი თავისუფლება (რაც ლიბერალი დემოკრატების მთავარი ფოკუსია) და პოლიტიკური თანასწორობა (სახალხო დემოკრატიის მთავარი ღირებულება), დელიბერაციული მიდგომის თანახმად, ფასეულია იმდენად, რამდენადაც ისინი გამოხატავენ და განამტკიცებენ **ინდივიდუალურ ავტონომიას**, ანუ ინდივიდების უნარსა და სურვილს, რაციონალური (გონივრული) განსჯის საფუძველზე წარმართონ საკუთარი ცხოვრება. აღსანიშნავია, რომ დელიბერაციული დემოკრატიის მოდელი, რომელიც 1980-იანი წლებიდან დამკვიდრდა დასავლურ ინტელექტუალურ სივრცეში, დომინანტურ მიდგომას წარმოადგენს დრევეანდელ დემოკრატიის თეორიაში.

პოპულისტური დემოკრატია სახალხო ნების გამოხატულებას უმაღლეს სიკეთედ მიიჩნევს. **რაც შეეხება სათათბირო დემოკრატიას, ის სახალხო მმართველობას მნიშვნელობას ანიჭებს იმდენად, რამდენადაც ეს უკანასკნელი ხელს უწყობს საჯარო დისკუსიებსა და დებატებს ისეთი საკითხების შესახებ, რომელთა არსში წვდომა ყველაზე უკეთ მათი საჯარო განხილვის მეშვეობითაა შესაძლებელი.** ავტონომიური პიროვნების იდეალს შეესატყვისება ისეთი პოლიტიკის იდეალი, რომლის პირობებშიც ინდივიდები არ შემოიფარგლებიან მხოლოდ საკუთარი სურვილების გაჟღერებით და სხვების ინტერესებისთვის საკუთარი ინტერესების დაპირისპირებით. ამის ნაცვლად, ისინი ცდილობენ ერთმანეთის დარწმუნებას საჯაროდ აღიარებული მეთოდებით: დარწმუნების, არგუმენტების მოყვანისა და ლოგიკური მსჯელობის მეშვეობით. სათათბირო დემოკრატიის პირობებში ადამიანები ერთობლივად აყალიბებენ საკუთარ პოლიტიკას დამარწმუნებელი არგუმენტების მეშვეობით. **სათათბირო დემოკრატიის მომხრეები დარწმუნებას პოლიტიკური ძალაუფლების ყველაზე ლეგიტიმურ ფორმად მიიჩნევენ, რადგან ის ყველაზე მეტად ითვალისწინებს ინდივიდების ავტონომიურობას და თვითმმართველობის უნარს.**

რობერტ თალისი საუბრობს იმ პრობლემების შესახებ, რომლებიც სათათბირო დემოკრატიის მოდელს ახასიათებს. რადგან დელიბერაცია, ფაქტიურად, სხვა არაფერია, თუ არა „გარკვეული სახის საუბარი“, ეს იმას ნიშნავს, რომ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭება მოსაუბრის რიტორიკულ უნარებს, მის უნარს, დაარწმუნოს სხვები საკუთარი შეხედულების სისწორეში. მნიშვნელოვანი იქნება, ასევე, მისი სხვა მახასიათებლებიც (სქესი, ეთნიკური კუთვნილება და ა.შ.). დელიბერაციული მოდელის მიმართ სკეპტიკურად განწყობილი მკვლევრები მიუთითებენ, რომ საზოგადოებაში არსებული გენდერული, რასობრივი, ეთნიკური და ა.შ. უთანასწორობები დელიბერაციის პროცესის დამახინჯებას გამოიწვევს, რადგან რეალურ სამყაროში ნაკლებად

მოსალოდნელია თანასწორი და ინკლუზიური, რაციონალურ არგუმენტებზე დამყარებული დისკუსიის განხორციელება.

დემოკრატიის ორი პარადოქსი. დემოკრატიის ამა თუ იმ ფორმის დამაჯერებლობა ნაწილობრივ განისაზღვრება იმით, თუ როგორ შეეფასებთ ორ პარადოქსს, რომლებიც, ზოგადად, დემოკრატიისთვისაა დამახასიათებელი. ერთ-ერთი პარადოქსი (რომელიც **ვოლჰაიმის პარადოქსის** სახელითაა ცნობილი) ჩამოაყალიბა ბრიტანელმა ფილოსოფოსმა **რიჩარდ ვოლჰაიმმა (1923-2003 წწ.)** 1962 წელს და ის შესაძლოა, შემდეგნაირად აღწეროთ: წარმოვიდგინოთ, რომ დემოკრატია ერთგვარი მონოპოლიობასავით მოქმედებს. ვოლჰაიმი ამ წარმოსახვით მონოპოლიობას „დემოკრატიულ მანქანას“ უწოდებს. გარკვეული ინტერვალებით მანქანას მიენოდება მოქალაქეთა გადაწყვეტილებები, რომლებსაც მანქანა წინასწარ დადგენილი წესით ამუშავებს და საბოლოო „გადაწყვეტილება“ გამოაქვს.

დავუშვათ, რომ ინდივიდს, რომელიც ხმას აძლევს, საკმაო საფუძველი აქვს, ირწმუნოს, რომ აბორტის ლეგალიზაცია სწორი გადაწყვეტილებაა და ამიტომ იგი მხარს უჭერს ამ გადაწყვეტილებას.¹⁰ მაგრამ უმრავლესობა არ უჭერს მხარს აბორტის ლეგალიზაციას და მოქალაქეთა გადაწყვეტილებების დამუშავების შედეგად „დემოკრატიულმა მანქანამ“ აბორტის აკრძალვის გადაწყვეტილება მიიღო. აღნიშნულმა ინდივიდმა (რომელიც რაციონალური და დემოკრატი ადამიანია) ერთსა და იმავე დროს ურთიერთგამომრიცხავი დებულებები უნდა ირწმუნოს: ის, რომ აბორტი ლეგალიზებული უნდა იყოს (იმ მიზეზების საფუძველზე, რომლებიც მას აქვს) და რომ აბორტის აკრძალვა გამართლებულია (იმ მიზეზების საფუძველზე, რომლებიც უმრავლესობას აქვს). ვოლჰაიმის თანახმად, ამომრჩეველი აქ პარადოქსულ ვითარებაში ექცევა.¹¹

გუტმენის აზრით, პარადოქსი გაქრება, თუკი მას უფრო სიღრმისეულად გავაანალიზებთ. ინდივიდი მხარს უჭერს აბორტის ლეგალიზაციას, რადგან ეს საუკეთესო პოლიტიკურ გადაწყვეტილებად მიმაჩნია. თუმცა, ინდივიდი, ასევე, აღიარებს აბორტის შესახებ ახალ პოლიტიკას მას შემდეგ, რაც უმრავლესობის გადაწყვეტილება იქნება ასეთი (იმ შემთხვევაში, თუკი უმრავლესობამ ეს გადაწყვეტილება **კანონიერი** დემოკრატიული პროცედურების დაცვით მიიღო). მე კვლავ მიმაჩნია, რომ უმრავლესობა ცდება, თუმცა, ასევე, მნამს, რომ მათ აქვთ **არასწორი პოლიტიკის გატარების უფლება** (იმ შემთხვევაში, თუკი ეს პოლიტიკა არ არღვევს დემოკრატიის საფუძვლებს, რომლებიც სახალხო მმართველობას უზრუნველყოფენ). ასეთი მიდგომის შემთხვევაში პარადოქსი ქრება. რჩება მხოლოდ განსხვავება ხმის მიმცემი ინდივიდის მიერ აღიარებულ მართებულ პოლიტიკასა და იმ გადაწყვეტილებას შორის, რომელიც უმრავლესობამ ლეგიტიმური გზით მიიღო დემოკრატიული პროცედურების დაცვის მეშვეობით.

მეორე პარადოქსი თავდაპირველად ამერიკელმა ეკონომისტმა **ენტონი დაუნსმა** (დაიბ. 1930 წ.) ჩამოაყალიბა.¹² აღნიშნული პარადოქსის თანახმად, დიდი რაოდენობის ელექტორატის (ამომრჩეველების) შემთხვევაში ხმის მიცემა, ინდივიდის მიერ განუღი დასახარჯებისა და მათგან მიღებული სარგებლის ბალანსის გათვალისწინებით, არარაციონალურია. თუმცა, ხმის არმიცემასაც არასასურველ შედეგებამდე მიყვავართ. რადგან ფართომასშტაბიანი არჩევნების შემთხვევაში არც ერთ ინდივიდს არ უნდა

¹⁰ გუტმენს თავის სტატიაში ირმებზე ნადირობის მაგალითი მოჰყავს. მე განგებ შევცვალო ის აბორტის თემით, რათა პრობლემა უფრო მწვავედ წარმოჩენილიყო.

¹¹ შდრ. R. Wolheim, "A paradox in the theory of democracy", in: *Philosophy, Politics and Society*, ed. P. Laslett and W. G. Runciman, 2nd Series, Oxford: Basil Blackwell, 1962, გვ. 71-87.

¹² იხ. Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper & Row, 1957, თავი 14 (გვ. 260 და შმდ.).

ჰქონდეს იმედი, რომ მიკროსკოპული გავლენის გარდა რაიმე სხვა სახის გავლენას მოახდენს არჩევნების შედეგებზე, ხმის მიცემასთან დაკავშირებული უმცირესი დანახარჯებიც კი (დაკარგული დრო, მგზავრობის თანხა, სანვაგის ხარჯი და ა.შ.), დიდი ალბათობით, გადანონის არჩევნების შედეგებიდან მიღებულ უშუალო სარგებელს. შესაბამისად, ნებისმიერი მოქალაქისთვის ხმის მიცემა არარაციონალური გამოდის. მიუხედავად ამისა, ხმის არმიცემით გამონვეული შედეგები დამლუბველი იქნება არა მხოლოდ მთელი დემოკრატიული საზოგადოებისათვის, არამედ ნებისმიერი კონკრეტული მოქალაქისთვისაც, რომელსაც სურს, ისარგებლოს იმ უპირატესობებით, რომლებსაც მას დემოკრატიული საზოგადოება სთავაზობს.

ამრიგად, თუკი ყველა ადამიანი რაციონალურად დაიანგარიშებს დანახარჯებისა და სარგებლის ბალანსს არჩევნების შემთხვევაში, მაშინ დემოკრატია კრახს განიცდის. ხოლო თუკი ადამიანთა უმრავლესობა არ ახორციელებს ასეთ კალკულაციას, მაშინ გამოდის, რომ დემოკრატები თავიანთ მოქალაქეთა არარაციონალურობას ემყარებიან. არც ერთ შემთხვევაში დემოკრატია არ წარმოჩნდება ისეთ მიმზიდველ ალტერნატივად, როგორც ამის ჩვენებას დემოკრატიული თეორიები ესწრაფვიან.

თუმცა, გუტმენის აზრით, მოქალაქეთა მიერ ხმის მიცემის პროცესის ასეთი ახსნა ნაკლოვანია. თუკი ჩვენ ვაძლევთ ხმას იმიტომ, რომ ვაღიარებთ მორალურ ვალდებულებას, რომლის ძალითაც ასე ვმოქმედებთ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ჩვენ ამ ვალდებულებას უფრო მეტ მნიშვნელობას ვანიჭებთ, ვიდრე უბრალო რაციონალურ კალკულაციას. დანახარჯებისა და სარგებლის ბალანსზე ორიენტირებული ახსნა უგულებელყოფს იმ გარემოებას, თუ რა მნიშვნელობას ანიჭებენ ადამიანები მორალურ ვალდებულებებს და იმას, თუ როგორ გაიაზრებენ ისინი რაციონალურ ჭრილში საკუთარ არჩევანს. არ არის აუცილებელი, რომ არჩევნებში გაკეთებული არჩევანი მაინცდამაინც ვინრო „დანახარჯი/მოგება“ სქემის ნაწილი იყოს. ის უფრო მორალური განაზრებების შედეგი და სოციალური სამართლიანობის განმტკიცების სურვილის გამოხატულებაა. თუკი მოქალაქეები არ ცხოვრობენ ამ იდეალის საფუძველზე, ეს იმას ნიშნავს, რომ დემოკრატიული საზოგადოებები დგებიან არა პარადოქსის, არამედ გამონვევის წინაშე: საჭირო ხდება ისეთი ინსტიტუტების ჩამოყალიბება, რომლებიც ხელს შეუწყობენ **მორალური იდეალის** (და არა ვინრო, პირადი ინტერესების) განმტკიცებას. დემოკრატიის პარადოქსს წარმოქმნიან კერძო ინტერესებით შემოფარგლული ინდივიდები და არა ისინი, რომლებიც მორალურ იდეალზე მსჯელობენ.

დემოკრატიის დისჰარმონიულობა. დემოკრატია არაა პარადოქსული, თუმცა ის დისჰარმონიულია. პოლიტიკაში, ისევე როგორც პირად ცხოვრებაში, ავტონომია მოითხოვს არჩევანის გაკეთებას ურთიერთდაპირისპირებულ და არათავსებად ღირებულებებს შორის. თვით ყველაზე უფრო სიღრმისეული დისკუსია არ გვაძლევს იმის გარანტიას, რომ მისი მონაწილე ყველა პირი რთული სოციალური პრობლემის გადაჭრის ერთსულოვან გადაწყვეტილებამდე მივა (განსაკუთრებით, იმ შემთხვევებში, როდესაც რამდენიმე მიმზიდველი ალტერნატივა არსებობს, რომელთაგან თითოეული ერთ რომელიმე მნიშვნელოვან ღირებულებაზე უარის თქმას მოითხოვს).

დემოკრატია არ გვთავაზობს არჩევანის კალკულაციას. ის თავსებადია რწმენასთან, რომლის თანახმად, რაციონალურ განსჯას შეუძლია (თეორიულად მაინც), მოგვცეს სწორი პასუხები ყველა პოლიტიკურ საკითხთან დაკავშირებით. თუმცა, დემოკრატია არ გულისხმობს ასეთ რწმენას. რეალობაში, არასრულყოფილი ინფორმირებულობისა და გათვითცნობიერების პირობებში, საჯარო დისკუსიას ხშირად არ მოჰყვება პოლიტიკური წინააღმდეგობების ზუსტი და ცალსახა გადაჭრა. შესაბამისად, **დემოკრატია დისჰარმონიული იქნება, რადგან ცალკეული მოქალაქეები**

ანყდებიან რთულ პოლიტიკურ პრობლემებს და მათ არა აქვთ გარანტია, რომ ისინი ერთმნიშვნელოვან პასუხებს იპოვიან ამ პრობლემების შესახებ. ანალოგიურად, დისკუსიისა და დებატების მონაწილეების დასკვნები განსხვავებული იქნება, როდესაც ისინი რაიმე რთულ საკითხს განიხილავენ (მაგალითად, აბორტის საკითხი, სექსუალური უმცირესობების ქორწინების ლეგალიზების საკითხი და ა.შ.). რაც უფრო მეტად უწყობს ხელს პოლიტიკური ცხოვრება ავტონომიას, მით უფრო მეტად დაძაბულ ფონზე შეიძლება წარმართოს გადანყვეტილებების მიღების პროცესი. თუმცა, პოლიტიკური ბოლმისა და ძალადობის მაჩვენებელმა შესაძლოა დაიკლოს, თუკი მოქალაქეები ისწავლიან ურთიერთპატივისცემას და თუკი ისინი ერთმანეთს განიხილავენ არა როგორც დაინტერესებულ კერძო პირებს, არამედ როგორც დისკუსიაში მონაწილე მხარეებს. საჯარო დებატებისა და დისკუსიების განვრცობამ, შესაძლოა, უფრო ადეკვატური საჯარო პოლიტიკის გატარებას შეუწყოს ხელი. გუტმენის თვალსაზრისით, ეს კი ყველაზე უფრო შთამბეჭდავი პერსპექტივაა, რომლის შემოთავაზებაც დემოკრატიას შეუძლია.

გლობალური დემოკრატია.¹³ გლობალური დემოკრატია არის აკადემიური შესწავლისა და პოლიტიკური აქტივიზმის სფერო, რომელიც ცდილობს, გლობალური პოლიტიკური სისტემა უფრო დემოკრატიული გახადოს. აღნიშნული თემა ერთ-ერთ ცენტრალურ საკითხად იქცა პოლიტიკურ ფილოსოფიაში, საერთაშორისო ურთიერთობებში, საერთაშორისო სამართალსა და სოციოლოგიაში. **გლობალური დემოკრატიის თეორეტიკოსები იკვლევენ, თუ როგორაა შესაძლებელი პოლიტიკური ძალაუფლების ლეგიტიმაცია ეროვნული სახელმწიფოს საზღვრებს მიღმა.** შესაბამისად, გლობალური დემოკრატია უკავშირდება საკითხებს იმის შესახებ, თუ როგორაა შესაძლებელი ტრანსნაციონალური (ანუ ეროვნული სახელმწიფოს „მიღმა“ მიღებული) გადანყვეტილებების დასაბუთება და ვის უნდა ჰქონდეს უფლებამოსილება, მონაწილეობა მიიღოს გლობალური ნესების, კანონებისა და რეგულაციების ჩამოყალიბებაში.

თანამედროვე სახელმწიფო პოლიტიკური ორგანიზაციის განსაკუთრებული ფორმაა, რომელიც განსაზღვრულ ტერიტორიასა და მოსახლეობაზე სუვერენულ (უზენაეს) ძალაუფლებას ავრცელებს. ცენტრალური ხელისუფლების მეშვეობით სახელმწიფო მონოპოლიას ფლობს ძალადობის ლეგიტიმურ გამოყენებასა და გადასახადების დაწესებაზე (უფრო ვრცლად იხ. თემა 11: „ძალაუფლება და ლეგიტიმურობა“). ამ მაძილებელი ძალაუფლების სანაცვლოდ, სახელმწიფო ახდენს საკუთარი ლეგიტიმურობის წარმოქმნას დემოკრატიული მექანიზმების მეშვეობით. ეს გულისხმობს საკუთარი მოქალაქეებისთვის თანაბარი უფლებების მინიჭებას ეროვნული კანონების მიღებისა და საჯარო პოლიტიკის განსაზღვრის საკითხებში.

თუმცა, უკანასკნელ წლებში ეროვნულ სახელმწიფოსა და დემოკრატიას შორის არსებული ეს ნაფარაუდები კავშირი დაირღვა. ეს, დიდწილად, გლობალიზაციის „დამსახურებაა“, რომლის შედეგადაც გაიზარდა სახელმწიფოებს შორის არსებული მიმართებების ინტენსივობა და მასშტაბები. ტექნოლოგიური ცვლილებების, ასევე, საზღვრებს შორის ადამიანთა, რესურსებისა და იდეების გადინება-შემოდინების მეშვეობით გლობალიზაცია სოციალური, პოლიტიკური და ეკონომიკური მიმართებების ინტენსიფიკაციას ახდენს: სახელმწიფოები სულ უფრო მეტად ურთიერთდამოკიდებულნი ხდებიან. გლობალური კავშირების ზრდას თან ახლავს სულ უფრო მეტად

¹³ იხ. Jonathan Kuyper, "Global Democracy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/global-democracy/>

გაძლიერებული მცდელობები, რომლებიც გლობალური პრობლემების დარეგულირებისკენაა მიმართული. კომპლექსური ტრანსნაციონალური ქსელების მეშვეობით, – რომლებიც ეროვნული სახელმწიფოების, რეგიონალური ორგანოების, გლობალური ინსტიტუტების, სახელმწიფოსადმი დაქვემდებარებული ინსტიტუტებისა და არასახელმწიფო აქტორებისგან შედგება, – ხდება უამრავი ფორმალური ღონისძიებისა და არაფორმალური ნორმის ჩამოყალიბება, რომლებიც მიზნად ისახავს, მოაწესრიგოს სახელმწიფოებს შორის წარმოქმნილი გლობალური საკითხები. მართალია, სახელმწიფო ხშირად გლობალიზაციის აქტიურ მონაწილედ გვევლინება, თუმცა ბევრი მკვლევარი ამტკიცებს, რომ გაზრდილი ტრანსნაციონალური აქტიურობა ძირს უთხრის დემოკრატიას სახელმწიფოს შიგნით. გლობალიზაციამ შეაღწია ეროვნული სახელმწიფოების სუვერენიტეტში და მათი საშინაო საქმეები ტრანსნაციონალურ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს დაუქვემდებარა. უფრო მეტიც, ისინი თვლიან, რომ სახელმწიფოების მოქალაქეები გარიყულ მდგომარეობაში არიან, რადგან ისინი ვერ მონაწილეობენ გლობალურ აქტიურობებში, რაც „დემოკრატიის დეფიციტს“ იწვევს (იხ. უფრო ვრცლად ქვემოთ).

სოციალური, პოლიტიკური და ეკონომიკური პროცესების მარეგულირებელი ტრანსნაციონალური ინსტიტუტების რიცხვი საკმაოდ დიდია. აქ შეიძლება გამოვყოთ საერთაშორისო ორგანიზაციები, არასამთავრობო ორგანიზაციები და კერძო ორგანიზაციები. გლობალიზაციასთან ერთად გაიზარდა ამ ტრანსნაციონალური ორგანიზაციების რიცხვი და, შესაბამისად, მათი ძალაუფლებაც. ბევრი მკვლევრის აზრით, საერთაშორისო კანონების მიღების, რეგულაციების დანესებისა და ახალი ნორმების მხარდაჭერის შედეგად აღნიშნული ტრანსნაციონალური ინსტიტუტები სულ უფრო მეტად მზარდ ზეგავლენას ახდენენ ინდივიდთა ცხოვრებაზე. რადგან გადაწყვეტილებები სახელმწიფოს გარეთ მიიღება, პოლიტიკურ ლიდერებს არ შეუძლიათ, გააკონტროლონ ის ძალები, რომლებიც გავლენას ახდენენ სახელმწიფოს შიგნით ინსტიტუტებსა და მოქალაქეებზე. შესაბამისად, ინდივიდებს სახელმწიფოებს შიგნით არა აქვთ უშუალო შეხება გლობალური წესების მიღების პროცესთან. ეს კი ძირს უთხრის შეხედულებას, რომლის თანახმად ინდივიდებს შეუძლიათ, კოლექტიურად განკარგონ საკუთარი საქმეები დემოკრატიული პროცედურების მეშვეობით. წარმოქმნილ ვაკუუმს ტრანსნაციონალურ გადაწყვეტილებების მიმღებ ჯგუფებსა (rule-makers) და იმ ინდივიდებს შორის, რომლებიც ამ გადაწყვეტილებებს ემორჩილებიან (rule-takers), გლობალური დემოკრატიული დეფიციტი ეწოდება.

ჯონათან კიუპერის აზრით, გლობალურ დემოკრატიულ დეფიციტს სამი დამატებითი ფაქტორი ართულებს: 1. პროცედურული მომენტი: საერთაშორისო ორგანიზაციები ხშირად არაგამჭვირვალედ ფუნქციონირებენ, რადგან არ ჩანს, თუ ვის წინაშე არიან ისინი ანგარიშვალდებულნი. ეს ართულებს საფეხურების გამოყოფას იმ მიზეზობრივ ჯაჭვში, რომელიც ტრანსნაციონალურ გადაწყვეტილებების მიმღებ ჯგუფებს აკავშირებს იმ ინდივიდებთან, რომლებიც ამ გადაწყვეტილებებს ემორჩილებიან; 2. მასშტაბი: ტრანსნაციონალური ორგანიზაციების თანამედროვე სტრუქტურა ისეთია, რომ მათ არ ძალუძთ, გაუმკლავდნენ გლობალიზებული სამყაროს ყველაზე სერიოზულ პრობლემებს (კლიმატის ცვლილება, ინფექციური დაავადებების გავრცელება, არამდგრადი ფინანსური ბაზრები, სილატაკის უზარმაზარი მაჩვენებელი და ა.შ.); 3. ადამიანები: გლობალიზაციის შედეგად იცვლება იმის გაგება, თუ ვინ აყალიბებს „ხალხს“, რომელიც გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში უნდა მონაწილეობდეს. ენდრიუ ლინქლეითერის აზრით, გლობალიზაცია წარმოშობს პოსტნაციონალურ

საზოგადოებებს, რომლებიც ემყარება არა ეროვნულ საზღვრებს, არამედ საერთო პრობლემებსა და ალიანსებს.¹⁴ უკანასკნელი მომენტი მნიშვნელოვანია, რადგან ის წამოჭრის შეკითხვას: ვინ არის უფლებამოსილი, მონაწილეობა მიიღოს გადაწყვეტილებების მიღების დემოკრატიულ პროცესებში? კიუპერის აზრით, აქ ორი პასუხი შესაძლოა, გამოიყოს. პირველი პასუხის თანახმად, მონაწილეობის უფლება აქვს ყველა იმ ინდივიდს, რომელიც უშუალოდ ექვემდებარება ამ წესებს, კანონებსა და რეგულაციებს. მეორე პასუხის თანახმად, ყველა იმ ინდივიდს, რომელზეც გადაწყვეტილების მიღების პროცესმა საგრძნობი ზეგავლენა მოახდინა, უფლება აქვს, ჩართული იყოს ამ ძალაუფლების განხორციელების პროცესში. პირველი პასუხი ვინაა, მეორე – ფართო და ის ყურადღებას ამახვილებს იმ გარემოებაზე, რომ გლობალურ გადაწყვეტილებებს ხშირად ფართომასშტაბიანი და არაპირდაპირი შედეგები მოჰყვება, რომლებიც იმ ადამიანებზეც ახდენენ გავლენას, რომელთაც მიღებული გადაწყვეტილება უშუალოდ არ ეხება. მაგალითად, იმ ქვეყნის მოქალაქეები, რომელიც არ არის მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის წევრი, არ ექვემდებარებიან ამ ორგანიზაციის წესებს, თუმცა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის მიერ დანესებული ტარიფების სისტემა **გავლენას** ახდენს მათზე. უნდა ჰქონდეთ თუ არა ამ ინდივიდებს აღნიშნული ორგანიზაციის გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში მონაწილეობის უფლება? როგორც ვხედავთ, აღნიშნული პასუხებში მოცემული კრიტერიუმები დემოკრატიული ჩართულობის განსხვავებულ ხარისხებს მოიცავენ.

პოლიტიკურ ფილოსოფიაში გლობალური დემოკრატიის განსხვავებულ მოდელებს გამოყოფენ. კიუპერი ხუთ მათგანს ასახელებს: **1. ხელისუფლებათაშორისი დემოკრატიული სახელმწიფოები** (intergovernmental democratic states): ამ მოდელის მომხრეების თანახმად, მსოფლიო პოლიტიკა დემოკრატიულია იმ ხარისხით, რამდენადაც თითოეული სუვერენული სახელმწიფოა შინაგანად დემოკრატიული (ქმედითი ხელისუფლება + კანონის უზენაესობა). ამრიგად, მოქალაქეებს ჰყავთ დემოკრატიული წარმომადგენლობა საკუთარი სახელმწიფოს მიღმა თავიანთი მთავრობის სახით. აღნიშნული ტრადიციის წარმომადგენლები არიან იმანუელ კანტი, ჯონ როულსი და სხვ. (კანტის მოდელის შესახებ იხ. თემა 13). კიუპერის აზრით, აღნიშნული მოდელი ვერ ხსნის ადეკვატურად თანამედროვე რეალობას, რადგან გლობალიზაციის შედეგად გაიზარდა ისეთი ტრანსნაციონალური ქსელების გავლენა, რომლებიც სახელმწიფოს „მიღმა“ მოქმედებენ. ეს ორგანოები ქმნიან ისეთ გლობალურ რეგულაციებს, რომლებიც გავლენას ახდენენ ეროვნული სახელმწიფოს მოქალაქეებზე, მაგრამ თავად ეროვნული სახელმწიფოები გავლენას ვერ ახდენენ ამ ორგანოებზე (მაგალითად, მათ არ შეუძლიათ, უშუალო ზეგავლენა მოახდინონ მსოფლიო ბანკის ან მსოფლიო სავალუტო ფონდის გადაწყვეტილებებზე). გარდა ამისა, მსოფლიოს ბევრი სახელმწიფო დღეს დემოკრატიული არაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ მსოფლიოს მოსახლეობის დიდი ნაწილი დემოკრატიული წარმომადგენლობის გარეშეა (როგორც ეროვნულ, ასევე, ტრანსნაციონალურ დონეზე); **2. კოსმოპოლიტური დემოკრატია** (მნიშვნელოვანი წარმომადგენლები: დევიდ ჰელდი, დანიელე არჩიბუგი და საიმონ ქეინი) გლობალური დემოკრატიის ყველაზე გავრცელებული მოდელია და ის მიზნად ისახავს დემოკრატიზაციის მიზნით სახელმწიფო ინსტიტუტების გლობალურ დონეზე „აყვანას“ (გლობალური საპარლამენტო ასამბლეის და საერთაშორისო სასამართლოების შექმნა), თუმცა არ ითვალისწინებს მსოფლიო სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას. კოსმოპოლიტური

¹⁴ იხ. Andrew Linklater, *The Transformation of Political Community*, Columbia: University of South Carolina Press, 1998.

დემოკრატია მიზნად ისახავს, შეავსოს სახელმწიფო ინსტიტუტები ისეთი გლობალური ინსტიტუტებით, რომლებიც გააადვილებენ გლობალურ პრობლემებთან (კლიმატის ცვლილება, გლობალური ფინანსური კრიზისები და ა.შ.) გამკლავებას, რომელთა წინაშეც ეროვნული სახელმწიფოები უძლურნი არიან. ამ მოდელის კრიტიკისას კიუპერი უთითებს იმ გარემოებაზე, რომ თანამედროვე მსოფლიოში დღესდღეობით არ არსებობს პოლიტიკური ნება იმის შესახებ, რომ გლობალური პარლამენტის მსგავსი ორგანიზაციები ჩამოყალიბდეს, რაც, ბუნებრივია, ეროვნული სახელმწიფოების სუვერენული ძალაუფლების შესუსტებას გამოიწვევდა; **3. მსოფლიო ხელისუფლება (global government):** ამ მოდელის მომხრეები (ლუის კაბრერა, ენდრიუ კუპერი, თორბიორნ თენსიო, იურგენ ჰაბერმასი) მხარს უჭერენ მაღალცენტრალიზებული და ფედერალური გლობალური სისტემის ჩამოყალიბებას. ეს გულისხმობს ისეთი სისტემის შექმნას, როდესაც სახელმწიფოები სუპრანაციონალური (ზენაციონალური) ინსტიტუტების ძალაუფლებას დაექვემდებარებიან. მოდელი, ასევე, გულისხმობს გლობალური პარლამენტის, საერთაშორისო სასამართლოების და გლობალური კონსტიტუციის არსებობას. ამ მოდელის შემთხვევაშიც კიუპერი ხაზს უსვამს მის არარეალისტურობას. დიდი მსოფლიო კრიზისის (მაგალითად, მსოფლიო ომის) გარეშე, რთულია იმის წარმოდგენა, თუ რატომ უნდა გადასცენ სახელმწიფოებმა თავიანთი ძალაუფლება გლობალურ სახელმწიფოს და თუ ვინ უნდა იყოს წინამძღოლი ამ პროცესში. გარდა ამისა, კრიტიკოსები აღნიშნავენ, რომ მსოფლიო ხელისუფლება კიდევ უფრო გაამწვავებს გლობალურ დემოკრატიულ დეფიციტს, რადგან რამდენიმე მილიარდი მოქალაქისგან შემდგარ სახელმწიფოში ინდივიდები ვერ შეძლებენ კოლექტიური მმართველობის პროცესში სრულფასოვნად ჩართვას; **4. დელიბერაციული დემოკრატია:** აღნიშნული მოდელის მომხრეები (ჯონ დრიჟეკი, სეილა ბენჰაბიბი, კარინ ბექსტრანდი, ჯეიმს ბომანი) მიიჩნევენ, რომ გლობალური პოლიტიკის დემოკრატიზაცია შესაძლებელია დელიბერაციის პროცესით, რაც რაციონალური არგუმენტების გაცვლა-გამოცვლას და ძალადობრივი მეთოდების უარყოფას გულისხმობს. მოცემული მოდელი ესწრაფვის, მოახდინოს ლოკალურიდან გლობალურ დონემდე არსებული მმართველობის ინსტიტუტების (მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და ა.შ.), ასე ვთქვათ, დელიბერაციული დემოკრატიზაცია. თუკი გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში უფრო მეტი ყურადღება გამახვილდება იმ ინდივიდთა რაციონალურ არგუმენტებზე, რომლებსაც ეს გადაწყვეტილება უფრო ეხება, მაშინ მსოფლიო პოლიტიკა უფრო დემოკრატიული გახდება. ამ მოდელის მხარდამჭერები ემხრობიან საერთაშორისო გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში არასამთავრობო ორგანიზაციების, ახალგაზრდათა ჯგუფების, ექსპერტთა გაერთიანებების და ბიზნეს-ორგანიზაციების ჩართვას, რადგან ეს, მათი აზრით, ხელს შეუწყობს ამ არასამთავრობო ჯგუფებს თავიანთი პოზიციის გააღრმავებასა და დაცვაში. კიუპერი თვლის, რომ სტანდარტული შეპასუხება გლობალური დელიბერაციული მოდელის მიმართ მიუთითებს, რომ აღნიშნული მოდელი არ აღწერს კონკრეტულ ინსტიტუციურ ცვლილებებს, რომლებიც უნდა განხორციელდეს არსებული სტრუქტურის პირობებში. გარდა ამისა, კრიტიკოსები მიუთითებენ, რომ დელიბერაციის პროცესი გადაწყვეტილების მიღების საკითხში ისეთი ეფექტური არაა, როგორც არჩევნების პროცესი. მაგალითად, საარჩევნო სისტემის დროს ამომრჩეველმა იცის, რომ 50+1% გამარჯვების მოპოვებას ნიშნავს. რაც შეეხება დელიბერაციას, ის არ გვთავაზობს კონკრეტული გადაწყვეტილების მიღების მექანიზმს, ხოლო ამ ფონზე საუბარი იქამდე, ვიდრე შეთანხმება არ იქნება მიღებული მოითხოვს ბევრი დროის დახარჯვას და ნაკლებად რეალისტურია. გარდა ამისა, ევა

ერმანი თვლის, რომ რთულია იმის გააზრება, თუ როგორ შეიძლება ინდივიდებს ჰქონდეთ თანაბარი შესაძლებლობა დელიბერაციისთვის იმ სამყაროში, რომელიც უთანასწორობითაა აღსავსე.¹⁵ დაბოლოს, კრიტიკოსები აღნიშნავენ, რომ ფორმალურ საერთაშორისო ორგანიზაციებში არასამთავრობო აქტორების ჩართვა არსებული სისტემის მიმართ სამოქალაქო საზოგადოების მორჩილებას გამოხატავს და ამრიგად, ამ სისტემის ლეგიტიმაციას ახდენს. ამ თვალსაზრისის მომხრეები თვლიან, რომ სამოქალაქო საზოგადოების ჩართულობა გლობალური გადაწყვეტილებების მიმღებ ფორმალურ ორგანოებში კიდევ უფრო მეტად გაამწვავებს გლობალურ დემოკრატიულ დეფიციტს; **5. რადიკალური დემოკრატია:** ეს მოდელი ემყარება რევოლუციის ეთიკას, რომლის მიხედვით დამოუკიდებელ, თვითმმართველ საზოგადოებებს შეუძლიათ, წინააღმდეგობა გაუწიონ და დაამხონ სუვერენიტეტის გლობალური სისტემა და მისი თანხმლები იერარქიული კაპიტალისტური მიმართებები (მნიშვნელოვანი წარმომადგენლები: მაიქლ ჰარდტი, ანტონიო ნეგრი, შანტალ მუფი, ჟან აარტ შოლტე). კაპიტალიზმი, საკუთრებასთან დაკავშირებული უფლებები და მმართველობის კლასობრივი კონცეფციები ქმნიან დომინირებისა და გაუცხოების სისტემებს, რომლებიც უნდა გადაილახოს. მხოლოდ ამის მეშვეობით მოახერხებენ საზოგადოებები გათავისუფლებას. რადიკალური დემოკრატიის ინსტიტუციური მოწყობის ფორმა ბუნდოვანია. შესაბამისად, კრიტიკოსები მიუთითებენ, რომ რთულია იმის პროგნოზირება, თუ როგორ შეიძლება მისი განხორციელება. გარდა ამისა, არანაირი გარანტია არ არსებობს, რომ რევოლუცია გლობალური დემოკრატიის გაუმჯობესებისკენ მიგვიყვანს.

გლობალური დემოკრატიის შესახებ მსჯელობის განსხვავებულ გზად კიუპერი „დემოკრატიზაციის ღირებულებებზე“ (values of democratization) ორიენტაციას მიიჩნევს. ამ მიდგომის მომხრეები (ადრიან ლითლი, ქეით მაქდონალდი, გრან დე ბურკა, ჯონათან კიუპერი და სხვ.) თვლიან, რომ უმჯობესი იქნება, თუკი გლობალურ დემოკრატიას გავიაზრებთ როგორც დემოკრატიზაციის უწყვეტ პროცესს, რომლის შედეგადაც გარკვეული ღირებულებები მეტ-ნაკლებად ხორციელდება. იმის ნაცვლად, რომ დემოკრატია განვიხილოთ როგორც იდეალიზებული ინსტიტუტების ერთობლიობა, უმჯობესია, ყურადღება გამახვილდეს იმ ფუნდამენტურ პრინციპებზე (ჩართულობა, თანასწორობა, სახალხო კონტროლი, გამჭვირვალობა, ანგარიშვალდებულება, დელიბერაცია და ა.შ.), რომლებსაც დემოკრატია მოითხოვს და ვისწრაფოთ მათკენ არსებული რეალობის პირობებში. რაც უფრო მეტად იქნება ეს ღირებულებები/პრინციპები განხორციელებული, მით უფრო მეტად დემოკრატიული იქნება გლობალური პოლიტიკა.

საკვანძო ცნებები და პიროვნებები

ქალაქი-სახელმწიფო (= პოლისი)

დემოკრატია როგორც პროცესი

¹⁵ იხ. Eva Erman, “In Search of Democratic Agency in Deliberative Governance,” *European Journal of International Relations*, 19 (2012), 847-868.

ინდივიდუალური ავტონომია
მინიმალისტური დემოკრატია (პროცედურული მინიმალიზმი)
პოპულისტური დემოკრატია
სახალხო მმართველობა
ლიბერალური დემოკრატია
მონაწილეობითი/ჩართულობითი დემოკრატია
სოციალ-დემოკრატია
სათათბირო/დელიბერაციული დემოკრატია
ვოლჰაიმის პარადოქსი
დაუნსის პარადოქსი
დემოკრატიის დისჰარმონიულობა
გლობალური დემოკრატია
დემოკრატიის დეფიციტი
ხელისუფლებათაშორისი დემოკრატიული სახელმწიფოები
კოსმოპოლიტური დემოკრატია
მსოფლიო ხელისუფლება
გლობალური დელიბერაციული დემოკრატია
რადიკალური დემოკრატია
დემოკრატიზაციის ღირებულებები

პერიკლე
ემი გუტმენი
უინსტომ ჩერჩილი
იოზეფ შუმპეტერი
უილიამ რიკერი
ჯონ როულსი
ჟან-ჟაკ რუსო
ბენჯამინ ბარბერი

რობერტ თალისი
რიჩარდ ვოლჰაიმი
ენტონი დაუნსი
იმანუელ კანტი
ჯონ როულსი
დევიდ ჰელდი
დანიელე არჩიბუგი
საიმონ ქეინი
ლუის კაბრერა
ენდრიუ კუპერი
თორბიორნ თენსიო
იურგენ ჰაბერმასი
ჯონ დრიჟეკი
სეილა ბენჰაბიბი
კარინ ბექსტრანდი
ჯეიმს ბომანი
მაიქლ ჰარდტი
ანტონიო ნეგრი
შანტალ მუფი
ჟან აარტ შოლტე
ადრიან ლითლი
ქეით მაქდონალდი
გრაინ დე ბურკა
ჯონათან კიუპერი

შეკითხვები და დავალებები

რა თავისებურებები ახასიათებდა ძველ ბერძნულ დემოკრაციას?

რა განსხვავებაა ანტიკურ და თანამედროვე დემოკრაციას შორის? რა არის საერთო მათ შორის?

გუტმენის აზრით, რა განსხვავებაა დემოკრაციის ფართო და ვიწრო გაგებას შორის?

რა თავისებურებები ახასიათებს თანამედროვე დემოკრაციას? ეთანხმებით თუ არა ამ დებულებებს? პასუხი დაასაბუთეთ. ხომ არ დაამატებდით თქვენს დებულებებს?

როგორ გესმით დებულება, რომ დემოკრატია შეიძლება იყოს ერთგვარი მორალური კომპრომისი იმ ადამიანებს შორის, რომლებიც ერთ ტერიტორიაზე ცხოვრობენ, მაგრამ საყოველთაო სიკეთის შესახებ განსხვავებული შეხედულებები აქვთ? მინიშნება: წარმოიდგინეთ განსხვავებული იდეოლოგიის მოქალაქეები.

აღწერეთ დემოკრაციის მინიმალისტური პერსპექტივა. ეთანხმებით თუ არა ამ მიდგომის კრიტიკას, რომელიც ტექსტშია მოცემული?

რას წარმოადგენს პოპულისტური დემოკრატია? ეთანხმებით თუ არა დებულებას, რომლის თანახმად სახალხო მმართველობა გარკვეული პრინციპების უზენაესობას უნდა აღიარებდეს? სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, უნდა არსებობდეს თუ არა ისეთი უზენაესი და უნივერსალური (საყოველთაო) პრინციპები, რომელთა ხელყოფის უფლება ხალხს არ უნდა ჰქონდეს?

რომელია ლიბერალური დემოკრაციის მთავარი პრინციპები? რა შემთხვევაში შეიძლება, ერთმანეთს დაუპირისპირდეს სახალხო და ლიბერალური დემოკრატიების პერსპექტივები? მოიყვანეთ მაგალითი. როგორ ფიქრობთ, თქვენი მაგალითის შემთხვევაში რომელ პერსპექტივას უნდა მიენიჭოს უპირატესობა და რატომ?

რას ნიშნავს მონაწილეობითი დემოკრატია? როგორ წარმოგიდგენიათ აქტიური მოქალაქის ცხოვრება ჩვენს ქვეყანაში ჩართულობითი დემოკრაციის პერსპექტივის თანახმად? რა პრობლემების წინაშე შეიძლება დადგეს ჩართულობითი დემოკრაციის მოდელი?

რა არის სოციალ-დემოკრაციის მთავარი პრინციპები? რამდენად თავსებადია სოციალ-დემოკრატია დემოკრაციის სხვა პერსპექტივებთან?

რას გულისხმობს სათათბირო/დელიბერაციული დემოკრატია? როგორ წარმოგიდგენიათ დელიბერაციული პროცესი რეალობაში? მოიყვანეთ მაგალითი. რა პრობლემები შეიძლება წარმოიშვას ამ პროცესის დროს? რამდენად ეთანხმებით დელიბერაციული მოდელის კრიტიკას, რომელიც ტექსტშია წარმოდგენილი?

არის თუ არა გუტმენის მიერ წარმოდგენილი დემოკრაციის განსხვავებული პერსპექტივები ურთიერთგამომრიცხავი? შესაძლებელია თუ არა, რომ ზოგიერთი პერსპექტივა ერთმანეთს ავსებდეს? რომელი მათგანი გამოორიცხავს სხვას? დემოკრაციის რომელი პერსპექტივაა თქვენთვის უფრო მისაღები და რატომ? პასუხი დაასაბუთეთ.

აღწერეთ ვოლჰაიმისა და დაუნსის პარადოქსები. მიგაჩნიათ თუ არა ისინი პარადოქსებად? ეთანხმებით თუ არა გუტმენის მიერ შემოთავაზებულ გზას ამ პარადოქსების დასაძლევად? თქვენ როგორ პასუხს გასცემდით ვოლჰაიმისა და დაუნსის პარადოქსებს? პასუხი დაასაბუთეთ. აქვს თუ არა დემოკრატია სხვა პარადოქსებიც?

როგორ გესმით დემოკრატიის დისჰარმონიულობის თეზისი, რომელსაც გუტმენი ავითარებს? როგორ ფიქრობთ, ხომ არ არის დემოკრატიის დისჰარმონიულობა მისი შინაგანი სისუსტის ნიშანი? პასუხი დაასაბუთეთ.

რას ეწოდება გლობალური დემოკრატია?

რა მიმართებაა თანამედროვე სახელმწიფოსა და დემოკრატია შორის? რა ცვლილებები გამოიწვია გლობალიზაციამ ამ მიმართებაში?

რას ნიშნავს გლობალური დემოკრატიული დეფიციტი და რა განაპირობებს მას? რა ფაქტორები ართულებს, ჯ. კიუპერის აზრით, გლობალურ დემოკრატიულ დეფიციტს?

გლობალური დემოკრატიის რომელ მოდელებს გამოყოფს ჯ. კიუპერი? დაახასიათეთ ისინი. როგორია მისი ალტერნატიული ხედვა?

როგორ ფიქრობთ, შესაძლებელია თუ არა, რომ ის არგუმენტები, რომლებიც გლობალურ დელიბერაციულ დემოკრატიაზე აკრიტიკებენ, ეროვნულ დონეზე დელიბერაციული დემოკრატიაზე გასაკრიტიკებლად იქნეს გამოყენებული? პასუხი დაასაბუთეთ.

დავალბა 1: შექმენით ჯგუფები და წარმოადგინეთ არგუმენტები დემოკრატიაში ერთ-ერთი პერსპექტივის სასარგებლოდ. მოაწყვეთ ჯგუფებს შორის დისკუსია (მაგალითად, „პოპულისტი“ დემოკრატები „ლიბერალი“ დემოკრატების წინააღმდეგ) და განამტკიცეთ თქვენი პოზიციები არგუმენტებით.

დავალბა 2: წარმოადგინეთ, რომ მოიპოვეთ სტუდენტური სტიპენდია ევროპის ერთ-ერთ პრესტიჟულ უნივერსიტეტში. საერთო საცხოვრებელს, რომელშიც თქვენ ცხოვრობთ, აქვს სასტუმრო ოთახი, სადაც სხვადასხვა ქვეყნის სტუდენტები ხშირად იკრიბებიან. ერთ საღამოს თქვენსა და ჩინელ სტუდენტებს შორის გაიმართა დისკუსია დემოკრატიაზე შესახებ. ჩინელი სტუდენტები ამტკიცებენ, რომ დემოკრატია არ არის კარგი პოლიტიკური რეჟიმი და მათ მოჰყავთ არგუმენტები თავიანთი მტკიცების სასარგებლოდ. თქვენ ამტკიცებთ, რომ დემოკრატია უფრო უკეთესია, ვიდრე სხვა რეჟიმები და სათანადო არგუმენტები მოგყავთ. შეადგინეთ ჯგუფები, სადაც ერთი ჯგუფი განასახიერებს ჩინელ სტუდენტებს, ხოლო მეორე – ქართველ სტუდენტებს. მოაწყვეთ დისკუსია, საკუთარი პოზიციის გასამყარებლად გამოიყენეთ ლაკონური არგუმენტები. მინიშნება: „ჩინელ“ სტუდენტებს (და არა მხოლოდ მათ) შეუძლიათ, გაეცნონ პრო-ჩინურ პოზიციას 15-ე თემიდან 😊

დავალბა 3: რეკომენდირებული ტექსტების სიიდან წაიკითხეთ ერთ-ერთი ტექსტი/მონაკვეთი ტექსტიდან და მოაწყვეთ მასში წარმოდგენილი არგუმენტების განხილვა. საუკეთესო შემთხვევაში, შეგიძლიათ, მოცემული თემის შესახებ ელექტრონულ სამეცნიერო ბაზაში სტატიაც მოძებნოთ 😊

დავალბა 4: მოაწყვეთ დისკუსია შემდეგი შეკითხვების ირგვლივ: როგორ ფიქრობთ, აისახა თუ არა გლობალური დემოკრატიული დეფიციტი და სუვერენიტეტის კლება

საქართველოზე? რა პოლიტიკურ პროცესებში პოულობს ეს გამოხატულებას? გლობალური დემოკრატიის რომელი მოდელი მიგაჩნიათ უფრო ადეკვატურად თქვენი პოზიციის გამოსახატად და რატომ?

რეკომენდებული ტექსტები:

თუკიდიდე, „პერიკლეს სიტყვა დაცემულ გმირთა დაკრძალვაზე“. წინასიტყვაობა, თარგმანი და კომენტარი ლევან გორდუზიანისა. თბილისი: „ლოგოსი“, 2014 წ. – პერიკლეს აღნიშნული სიტყვა გვხვდება გამოჩენილი ბერძენი ისტორიკოსის თუკიდიდეს (დაახლ. ძვ. წ. 460-404 წწ.) ნაშრომში „ისტორია“. ეს ტექსტი წარმოდგენას შეგიქმნით იმის შესახებ, თუ რა მიაჩნდათ ძველ ბერძნებს დემოკრატიის ღირსებებად.

პლატონი, „სახელმწიფო“, VIII წიგნი. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა ბაჩანა ბრეგვაძემ, თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა, 2013 წ. – „სახელმწიფოს“ მერვე წიგნში პლატონი განსხვავებული სახელმწიფო წყობების მონაცვლეობას განიხილავს და დემოკრატიას აკრიტიკებს. პლატონის მიერ დემოკრატიის კრიტიკა დღესაც არ კარგავს თავის მნიშვნელობას.

Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy*, London and New York: Routledge, 1994. – ამ ნაშრომში შუმპეტერი საკუთარ „მინიმალისტურ“ ხედვას აყალიბებს (იხ. 22-ე თავი).

ჯონ როლზი, „პოლიტიკური ლიბერალიზმი“, ინგლისურიდან თარგმნა ზურაბ ჭიბერაშვილმა, თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2018 წ. – თავის ამ ნაშრომში, რომელიც პირველად 1993 წელს გამოქვეყნდა, როლზი ლიბერალური დემოკრატიის საფუძველმდებარე პრინციპებს აანალიზებს. როულსი მარტივად ნამდვილად არ წერდა, ამიტომ რთული ტექსტისთვის შეემზადეთ 😊

ჟან-ჟაკ რუსო, „ფილოსოფიური ტრაქტატები“, ფრანგულიდან თარგმნა დოდო ლაბუჩიძემ, თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2017 წ. – ამ კრებულში გაერთიანებულია რუსოს საკვანძო ფილოსოფიური შრომები. დემოკრატიის თემასთან მიმართებით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი ნაშრომი „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების შესახებ“.

ალექსის დე ტოკვილი, „დემოკრატია ამერიკაში“, ფრანგულიდან თარგმნა დოდო ლაბუჩიძემ, რედაქტორები: თენგიზ ირემაძე, ლალი ზაქარაძე, გიორგი თავაძე, თბილისი: გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2011 წ. – ფრანგ პოლიტიკოსსა და მოაზროვნეს ალექსის დე ტოკვილს (1805-1859 წწ.) ხშირად არ თვლიდნენ პოლიტიკურ ფილოსოფოსად, თუმცა ასეთი მიდგომა მართებულად არ მიმაჩნია. თავის მონუმენტურ ნაშრომში „დემოკრატია ამერიკაში“, რომელიც ორ ტომად გამოიცა (პირველი ტომი – 1835 წ., მეორე ტომი – 1840 წ.) ტოკვილი არ შემოიფარგლება მხოლოდ ამერიკული დემოკრატიის ანალიზით. იგი ზოგადად დემოკრატიის ბუნების და მის წინაშე არსებული საფრთხეების შესახებ მსჯელობს. როლსისგან განსხვავებით, ტოკვილს ძალიან ნათელი სტილი აქვს (უნდა აღინიშნოს, რომ ეს სრულებით არ აკნინებს როლსს 😊).

ჯონ დიუი, „თავისუფლება და კულტურა“, თარგმნა გ. თავაძემ, თბილისი: „ნეკერი“, 2014 წ. – ცნობილი ამერიკელი ფილოსოფოსის ჯონ დიუის (1859-1952 წწ.) ამ ნაშრომში, რომელიც 1939 წელს გამოქვეყნდა, ავტორი საუბრობს დემოკრატიის წინაშე არსებული იმ საფრთხეების შესახებ, რომელსაც ეკონომიკური გლობალიზაცია წარმოშობს. შეიძლება ითქვას, რომ გარკვეული მიმართებით დიუის ანალიზი დღესაც არ კარგავს აქტუალობას.

Amy Gutmann, Dennis Thompson, *Why Deliberative Democracy?* Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2004. – აღნიშნულ ნაშრომში ავტორები გადმოსცემენ დელიბერაციული დემოკრატიის თავიანთ ხედვას (ამ კუთხით ნაშრომის პირველი თავია საინტერესო).

იურგენ ჰაბერმასი, „ევროკავშირის მნიშვნელობის გააზრება: კოსმოპოლიტური ევროპისკენ“, კრებულში: „პოლიტიკა და დემოკრატია: აუცილებელი საკითხავი“, წიგნი 2, თბილისი: 2017 წ., გვ. 181-202.

ინტერნეტ-რესურსები:

Tom Christiano, "Democracy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/democracy/> – სტატია დემოკრატიის შესახებ სტენფორდის ფილოსოფიურ ენციკლოპედიაში.

Robert A. Dahl, "Democracy". *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/democracy> – სტატია დემოკრატიის შესახებ „ბრიტანიკის“ ენციკლოპედიაში.

Jonathan Kuyper, "Global Democracy", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/global-democracy/> – სტატია გლობალური დემოკრატიის შესახებ სტენფორდის ფილოსოფიურ ენციკლოპედიაში.